

RZEKA

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy. Kolekcje i kompleksy. Opozycje. Pochodzenie. Wygląd i właściwości. Części. Ilość. Czynności. Działania sprawcze. Przeżycia. Rozmowy z rzeką. Funkcje. Przeprowadzenie przez rzekę. Składanie ofiar rzece. Władza nad rzeką. Lokalizacja: *Za siódmą rzeką*. Miłość nad rzeką. *Puścić na wodę*, czyli zdać na los. Rzeką jako miejsce schronienia, śmierci. Topienie śmierci w rzece. Co znajduje się nad rzeką, co w rzece? Rzeką siedliskiem złych duchów i demonów. Skarby w rzece. Wykorzystanie bogactw naturalnych rzeki, rzeką jako dawca pożywienia, droga. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Zamówienia. Widowiska bożonarodzeniowe. Kolędy bożonarodzeniowe i noworoczne. Pieśni wiosenne. Pieśni wielkopostne. Pieśni sobótkowe. Przemowy i pieśni weselne. Pieśni miłosne. Pieśni rodzinne. Pieśni sierocze. Pieśni żołnierskie. Pieśni dziadowskie. Pieśni religijne. Balady. Bajki i baśnie. Legendy. Podania. Podania historyczne. Opowieści wierzeniowe. Zapisy wierzeń i praktyk. **Bibliografia.**

Woda płynąca naturalnym korytem w dużej ilości i zmierzająca do morza jest w polskiej kulturze ludowej postrzegana jako siła zarazem dobroczynna i niszcząca. W pieśniach ludowych pojawia się jako tło zdarzeń miłosnych oraz miejsce śmierci i zbrodni. Pełni funkcję granicy dzielącej obszar pod względem fizycznym, ale też kulturowym i etnicznym – na przestrzeń bezpieczną i niebezpieczną, strefę życia i śmierci. W obrzędzie weselnym „przekroczenie rzeki” przez młodych jest interpretowane jako pokonanie przeszkody i przejście do stanu małżeńskiego. Ze względu na swój ruch, wpadanie do jezior i mórz, rzeka jest symbolem ludzkiej egzystencji, czasu i przemijania, różnorodności zmian, a także ciągłej odnowy. Przypisuje się jej kobiecość. Sama jest symbolizowana przez przedmioty do niej podobne, np. ręcznik, wstążkę, które w baśniach rzucone przez uciekającego bohatera mają zdolność zamiany w rzekę i tworzenia bariery dla złych mocy.

Ludność starożytna traktowała rzekę jako żywioł nieokiełznany, którego moc mogła być zarówno dobroczynna, jak i zgubna dla człowieka. W wielu mitologiach rzeka, która wypływa z morza, jeziora, spod drzewa świata lub drzewa życia, przenika wszystkie sfery kosmosu,

łączyć ze sobą świat wysoki, średni i niski. Jest traktowana jako droga świata, o wymiarach kosmicznych. W mitologii greckiej – kosmiczna rzeka zwana Oceanem miała otaczać ziemię i morze Mif Tok 2/250, Grav Mit 43. Święte rzeki wiązano z bóstwami, które miały nad nimi albo w nich mieszkać Lur Słow 206. Ze względu na znaczenie dla płodności i urodzajów Grecy i Rzymianie traktowali rzeki jako lokalne bóstwa Her Lek 139 i czynili z nich obiekty kultu Chev Dic 2/332. Często traktowanie rzeki jako wyroczni wynikało z faktu, iż wypływa ona spod ziemi, a więc z tajemniczego, innego świata. *Rzeka śmierci* miała powstawać z łez bólu po stracie bliskich Kop SSym 366.

Kultura chrześcijańska przedstawia rzekę jako żywioł okiełznany, podporządkowany woli Stwórcy. W *Biblii* stan rzek odzwierciedla siły żywotne narodu: wyschnięcie rzek Babilonu oznaczało koniec kraju. Cztery rzeki w raju, płynące w cztery strony świata Rdz 2,10-14 tłumaczone jako symbol czterech Ewangelii, oraz rzeka Jordan – symboliczne uświęcenie wszystkich rzek – mają służyć ponownemu narodzeniu ludzi Bied Lex 252, For Sym 67, Mif Tok 2/374; z tym przekonaniem związane są rytuały święcenia wody w wigilię św. Jana Chrzciciela, na Wielkanoc oraz w wigilię święta Trzech Króli. Sam Chrystus bywa nazywany *rzeką życia* Mif Tok 2/375.

Kultura słowiańska przejęła stereotypy i symbole wykształcone w kulturze indoeuropejskiej. Rzekę uważano za symboliczną granicę między światem żywych i umarłych Slav Mit 96, Bied Lex 252, mieszkanie wodnych demonów Slav Tol 1/386, którym składa się ofiary Moss Kul 2/603, 685. Składanie rzece ofiar z chleba, soli, kur, jagniąt, traktowane jako „karmienie żywiołu” wody, miało miejsce zwłaszcza w czasie wylewów, posuchy, budowania mostów i grobli Giey Mit 225. Młynarze i rybacy składali takie ofiary dorocznie Moss Kul 2/512. Ofiarą zabieranymi przez rzekę byli tonący, których – według tradycyjnego mniemania – nie należało ratować Moss Kul 2/512.

* * *

= Najbardziej powszechną nazwą płynącej wody jest *rzeka*; etymologicznie wiązana z *rojem*, →*zdrojem*, a dalej też z ukr. *rynuty* ‘trysnąć, lunąć’, czes. *řinouti se* ‘łać się’ i in. i wyprowadzana od pnia indoeuropejskiego *r̥- ‘płynąć’, por. łac. *riuvus* Brüc SE 461, 475, Vas ES 3/464. Zestawienie bliźniacze *rzeczka-niecieczka* 9 zawiera element gry językowej opartej na wewnętrznej sprzeczności (jak *chciał nie chciał* itp.). Formy deminutywne to poza *rzeczką* powsz., *rzeczulką* 19C, 27, 68, 78, także *rzeczeńka* 19A-C, *rzeczejka* 19D, E, *rzeczuleńka* 19C, *rzeczusia* Karl SGP 5/86.

Nazwy synonimiczne dla Rz. to: →*woda* 1, 12A, 50; *wisła* 12A, 50, 61, →*dunaj* 20, *dunajeczek* 64A, małej rzeki: →*strumień*, →*potok*, →*struga*, →*ruczaj*. W języku polskim *rzeka* w sensie dosłownym to ‘woda płynąca’, w sensie przenośnym ‘ruchoma masa, bogactwo czegoś’ (*rzeka krwi*, *rzeka światłości*, *piechota waliła rzeką* itp.). Nielicznym derywatom *rzeczny* ‘związany z rzeką’, *rzeczysko* ‘dawne koryto rzeki’ – towarzyszy dość rozwinięta frazeologia charakteryzująca rzekę w aspekcie fizycznym: *górska*, *nizinna* i użytkowym: *żeglowna*, *spławna*. Mitologizacje rzeki odnotowuje się marginalnie także w polszczyźnie ogólnej: *rzeka niepamięci*, *za siedmioma rzekami* SJP Dor 7/1471.

Rz. mają swoje indywidualne nazwy. Analizuje je szczegółowo toponomastyka. Odnotujmy tylko, że w podstawach onomazjologicznych nazw własnych Rz. przywołuje się m.in. barwę wody: *Białka*, *Czarna*, barwę lub sposób, w jaki płynie – *Bystrzyca*, cudowne właściwości wody, np. zdolność przywracania sił – *Silnica*, jej smak i zapach (*Dobra*, *Kwas*, *Śmierdząca*), temperaturę wody (*Chłodna*, *Ciepły Rów*), obecność lub

brak wody (*Sucha, Dojca, Mokrzyca*), szum wydawany przez wodę (*Brzękówka, Głuszyna*), jakość dna lub brzegów (*Bity Rów, Kamienna*), zanieczyszczenie (*Gnojnik, Mątewna*), położenie Rz. (*Siodmica, Trzeciak*), kształt (*Dłuzeń, Krzywa Rzeka, Wokole*), wielkość lub głębokość (*Wielka, Wąska, Mała*) itp.

Nazwy Rz. bywają tworzone również od terminów hydrograficznych (*Wodnica, Rostoka*), od nazw miejscowości (*Nieszawa, Stężycza*), od nazw terenowych (*Oleśnia, Gajowa Struga, Łączna*), od nazw roślin (*Trzcinnik, Sitna*) i zwierząt (*Piskorna, Rakówka*) oraz nazw osobowych (*Baba, Polka, Bogdanka*); zob. Rieger, Wolnicz-Pawłowska 1975/215–220, Rzetelska-Feleszko 1993/414–417, Afan Poet 2/220–230.

Nazwy własne Rz. stanowiły w tradycji indoeuropejskiej podstawę dla tworzenia nazw etnicznych (por. *Wiślanie, Zaodrzanie, Połabianie*), por. Gamlv Ind 945 i miejscowych (*Zasanie, Powiśle, Nadodrze* itp.).

✦ Rz. jest w tekstach stawiana obok innych zbiorników wodnych, przede wszystkim wód stojących, jak: *rzeki i stawy* 74, 87, *morza* 87, *jeziora* 79. Drugie typowe zestawienie tworzy Rz. z *górami*: *za górą, za rzeką 'daleko'* 33, 52.

W zagadkach współwystępuje z *wiatrem*, reprezentuje wtedy pierwiastek żeński, ziemski w relacji do wiatru jako pierwiastka męskiego, związanego z niebem 4.

Góry, lasy, łąki, drogi i rzeki to składniki ziemskiego krajobrazu – z nimi żegna się zmarły w czasie wyprowadzenia zwłok K 10 Poz 222. W pieśniach wielkopostnych Rz., *potoki i źródła* płaczą po śmierci Chrystusa 21.

Herod ma *tysiąc Rz., pól i grodów* (są to oznaki potęgi i bogactwa) 15.

W pieśniach religijnych stałe połączenie Rz. i *drzewa* 'drzewa życia' jest znakiem rajy – miejsca szczęśliwego 59.

Wraz z *młynem* powsz., np. Kul Wiel 1/355, Bar ŚrodP 114, K 5 Krak 141, z *mostem* Rz. 63b, 91A tworzy stały kompleks – w bajkach symbolizujący pierwiastek męski i żeński 67B. W przysł. *Jaka rzeka, taki most* NKPP rzeka 3. W pieśniach miłosnych kompleks szkatułkowy tworzy Rz., *czółno i dziewczyna* 19C.

↔ Rz. jako woda *płynąca* przeciwstawiana jest zbiornikom wody *stojącej*, takim jak: *staw* 38, *jezioro*, *morze*. Na zasadzie *mały* : *duży* i *bezpieczny* : *niebezpieczny* przeciwstawiana jest *morzu* 8. Odwrotnie także, na zasadzie *duży* : *mały* tworzy opozycję ze *strumieniem* (*Móły strēmień barzyj szēmi jak wiēlgo rzēka*, NKPP rzeka 11) i *strugą* (*Ze strużk i strēmieni powstają wiēldzi rzēci* NKPP rzeka 12).

✕ Rz. pochodzą z *mórza* i wpadają do *morza* 6, 29, 98A są *dziećmi* *morza* *pozeranymi* przez nie 3; w przysł. *Wszystkie rzeki do morza wpadają* NKPP rzeka 13 oraz *Ziemia deszcz pije, ziemię drzewa piją, z rzek morze, z morza wszytki gwiazdy żyją* NKPP pić 127. Morza mają podziemne połączenie ze źródłiskami 98B, dlatego pochodzeniu Rz. z *mórza* nie przeczy to, że Rz. wypływają ze *źródeł* powsz., z *morskiego oka* np. 98B. W przysł. *Wielkie rzeki z małego źródła idą* NKPP rzeka 12; *Z czystego źródła czyste rzeki płyną, a z błotnego błotne* NKPP źródło 7. Rz. zbierają wodę z *potoków* 37 i *strumieni* 98B; *Z pomocą strumyków rzeki płyną* NKPP rzeka 15. Rz. wypływa z *bagną* K 42 Maz 199.

Według legend ajiologicznych Rz. na rozkaz Boga zostały wykopane przez zwierzęta ZWAK 1891/269, ptaki 74. Kopania Rz. odmówili: *kania* i *jastrząb*, dlatego za karę nie piją teraz wody z Rz. 74. W baśniach i bajkach w Rz., która ustanawia *zaporę*,

granicę, zmienia się przedmiot rzucony przez uciekającego bohatera – zwykle ręcznik, wstążka 67A, woda rozlewana z dzbanka 82. W Rz. i most zmieniają się królewna i królewicz, którzy uciekają przed pogonią władcy podziemnego królestwa 67B. W Rz. przemieniona zostaje kobieta 71. Wedle legendy Rz. popłynęła w miejscu, w którym stoczył się po skalistym brzegu koń rycerza broniącego wiary K 5 Krak 44. Motyw Rz., która *plynie z łez dziada* Dzik Klech 272, jak się zdaje nawiązuje do obrazu rzeki-śmierci powstającej z łez po stracie bliskich.

⊗ ● Rozmiar i kształt. Rz. jest: *długa* 4, *wielka* 7C. Wedle przysłów wielka Rz. jest zagrożeniem dla człowieka: *Z wielką rzeką, z wielkim panem i z wielkim gościńcem złe bywa sąsiedztwo* NKPP rzeka 14. Zgodnie z wierzeniami ludowymi o *gromna* Rz. znajduje się na granicy czyścica i raj 91A. Przeciwnie – Rz. może być także *mała* Stef WarmOp 77, *nieduża* Cisz Krak 35 – por. w przysł. *Rzeczka niecieczka, wody po kolana wróblowi* 9. Do wielkości Rz. często są dodawane jej charakterystyki dotyczące szerokości i głębokości. Rz. może być *szeroka* 7A, 53A, 70b, 91A, *głęboka* 7B, 27, 50, 53A, 55. Wymiary Rz., zwłaszcza głębokość, oddają wyrażenia typu: *głębiny* 84, *głębie* 85A, *głębizna* 93b, *toń* 56. Woda w Rz. jest mierzona z „ludzkiej perspektywy”: *wody po kostki* 90, *po kolana* 9, 90, *po pas* 44, 91A. Często charakterystyki Rz. mają charakter złożony oparty na zależnościach typu „Jeśli rzeka szeroka to niegłęboka” 7A, „Jeśli rzeka głęboka, to cicho płynie” 7B. Rz. większa niż inne nazywana bywa *królową rzek* S SFr 2/83.

Ze względu na sposób, w jaki płynie o Rz. mówi się, że jest *bystra* 50; *krzywa* 1; *kręta* K 8 Krak 470 (por. niżej czynności: *wije się jak wąż, kręci się*).

Rz. jest opisywana ze względu na czystość i barwę wody – w przysł. *Z czystego źródła czyste rzeki płyną, a z błotnego błotne* NKPP źródło 7, →woda rzeczna.

Wyrażenie *stara rzeka* oznacza ‘stare łóżysko’ 89a, LL 1975/3/37, ZWAK 1886/324.

Pewne określenia przypisywane Rz. zbieżne są z naturą kobiecą. Określa się ją jako *senną* 58 i *cichą* LL 1962/4-6/10, ale też *niespokojną* K 20 Rad 40, *kapryśną* Wisła 1887/32, *ponurą* LL 1972/2/66, *smutną* 56.

Rz. *ognista* oddziela raj od czyścica 91A i niebo od piekła 91B.

★ Rz. ma *koryto* 89a i *źródło, górny i dolny bieg, ujście* powsz.

Stare koryto Rz. to *rzeczyisko* Wisła 1902/688, *łóże* K 5 Krak 34, *łożysko* 57a; w przysł. *Każda rzeka ma swoje łożysko* NKPP rzeka 4, wypełnione →wodą rzeczna 10. *Brzeg* Rz. 28B, 50, 61, 62A, 69, 75a, 79, 83a, 86, 93A nosi również nazwy: *bok* ZWAK 1880/49, *kraj* Wit Baj 323, *węgiełek* ZWAK 1892/174. Inne wyodrębniane części to: *dn*o rzeki 84, 93A, *wierzch wody* 67A, *nurt* 83a, *prąd*, inaczej *bystrz* SJP Dor 1/765. *Wir* w Rz. to także *gardło* ZWAK 1887/263.

♣ *Za siedmioma górami, siedmioma rzekami* – w bajkach znaczy ‘bardzo daleko, w innym świecie’ powsz., np. NKPP góra 32. *Za siódmą rzekę* odsyła się *postrzał i kurdziel* 14. *Tysiąc rzek* jest oznaką potęgi króla Heroda 15. *Z trzech rzek* powinna być brana woda do pieczenia korowaja Hol Wes 15.

■ Czynności Rz. sprowadzają się do (a) ruchu; (b) wydawania odgłosu.

(a) Rz. *plynie* powsz., np. 7B, C, 19A, C, 31, 35a, 59, 68b, *wartko w bystrym biegu* 61a, *bystro* 55b, *zwawo* Lęga Pom 34, *cicho* – w przysł. *Wielkie rzeki cicho płyną* 7C. *Nie płynie, jeśli nie ma toru* K 16 Lub 237. W przysłowiach utrwalona jest cecha, że Rz.

plynie zawsze w jednym kierunku – w dół: *Rzeka w górę nie popłynie* NKPP rzeka 9, *Rychlej rzeka wstecz popłynie* NKPP rzeka 8; *Nie pchaj rzeki, sama płynie* powez.

Metafory oparte na porównaniu coś *plynie/idzie jak rzeka* (woda rzeką) wyrażają 'obfitość i siłę nie do zatrzymania': *krwi młodzieńczej rzeki płyną* Świr Pieś 265, *idom piyniązki jako woda rzékóm* Sad Podh 39 108, LL 1972/2/22, ZWAK 1886/335; *pódo chłopci za mnom jako woda rzykom* 30.

Rz. także *ciecze* 19B–D, 37, 99; *idzie* 12A, 34, 35b, c; *biegnie* 2, 19E; *struże* K 6 Krak 470; *wędruje* ZWAK 1880/158; *wije się, wije się jak wąż* 82; *kręci się* K 52 Br–Pol 29. Rz. *rozstępuje się*, aby umożliwić wejście do pałacu utopca 88, 97, co nawiązuje do biblijnego motywu rozstępowania się →morza.

Ruch Rz. jest paralelny do zdarzeń miłosnych: Rz. *plyną* = miłość chłopca do dziewczyny nie mija 31; Rz. *plynie* = dziewczyna *zbiera jagody* 19A, czeka na chłopca 35a, b; Rz. *ciecze* = dziewczyna szuka chłopca 19B; Rz. *ciecze/plynie* = dziewczyna traci wianek 19C, *nabiera wody* 19D; Rz. *idzie* = *chłopak idzie do dziewczyny* 34A, *dziewczyna wygląda chłopca* 35c.

(b) Odłósy wydawane przez Rz.: *huczy* 5, w przysł. *Rzeka huczy gdyby żarna* NKPP huczeć 4; *szumi* K 48 Ta–Rz 4, ZWAK 1880/6, *szumi bystro* K 44 Gór 10, *szemrze* LL 1980/1–3/117; *ryczy* K 28 Maz 314; *warczy* 12A.

□ Przygotowując się do niszczących działań Rz. *nabrzmiwa* Lud. 1961/166; *wzbiera* K 18 Kiel 220, LL 1961/4–6/82. W przysł. *Gdzie rzeka wzbierze, to i trzaski zbierze* NKPP rzeka 2. Rz. *podmywa* 34B, *rwie* brzegi ZWAK 1886/93, skały, toczy kamienie Lud 1961/165; *złobi* dolinę Kot Podg 131; jako żywioł niszczący *wylewa* Nec Kasz 147, K 23 Kal 23, Wit Baj 212, LL 1957/1/44, *rozlewa* Nec Kasz 146; *występuje*, zalewając domy, *bierze swą ofiarę* 57b. Woda z Rz. *wylewa* się, gdy chłopiec zabija dziewczynę 60.

Rz. *zalewa* łąki, pola Dek Sier 208, *wszystko* 57a; *zalewa kopalnie* K 5 Krak 44, K 18 Kiel 220, *okolice* K 14 Poz 253, K 18 Kiel 220, K 48 Ta–Rz 306, *pochłania wie* Wisła 1903/562; *zrywa groble* LL 1961/4–6/82, mosty i promy Wit Baj 212, Nec Kasz 22, K 29 Pok 4; następnie *staje*, po czym *spada* ['opada'] Mosz Kul 2/41. Do działań tego typu odnoszą się wyrażenia takie, jak: *rozlewna* Kot Podg 177, *rwąca* Kot Podg 131, ZWAK 1892/116; *wezbrana* 98B, podob. Nec Kasz 17, K 6 Krak 523.

Rz. wyrzuca na brzeg różne przedmioty, m.in. patyki, które palone w ogniu wraz z odpowiednimi środkami (mlekiem od urzekniętej krowy, podkową, powążką ZWAK 1881/120, 121, *mentopirzem* Wisła 1887/101), pozwalają zadawać uroki lub sprowadzić i wykryć czarownicę. Po ustaniu wylewów Rz., ustępujące wody pozostawiają na polach i łąkach żyzny muł K 29 Pok 4. Ambiwalencja działań sprawczych Rz. zawarta jest w przysłowiu *Rzeka jednemu weźnie, drugimu przyniesie* NKPP woda 89b.

♥ Rz. przyłącza się do gniewu nieba, współuczestniczy w wymierzaniu *kary* 57. Współdziała z przyrodą, gdy niebo oburza się na występki dzieciobójczyni, która zakopała noworodka w ziemi. Wówczas *deszcz pada tak długo, jak rzeki nie zbiorą się i nie domyją pola, póki dzieci zagrzebanych nie wymyją i ze sobą nie uniosą* Baz Tatr 153, podob. Lud 1926/78. W balladach Rz. *współcuje* dziewczynie, która ma ponieść śmierć z ręki kochanka 60, w pieśniach wielkopostnych (wraz z innymi elementami świata) Rz. *placze* po śmierci Chrystusa 21. Rz. Jordan *czci Boga*, podnosząc się

co roku na pamiątkę chrztu Pańskiego K 7 Krak 18. Rz. Jordan przy płynęła, by obmyć Pana Jezusa 16.

◊ **Rozmowy z rzeką.** Rz. jest powierniczką ludzi osamotnionych, zrozpaczonych, którzy nad jej brzegiem skarżą się na zły los: sierota płacze z żalu za utraconą rodziną ZWAK 1878/101, Sim ŚIOpol 55, na samotność i zły los żali się nieślubne dziecko Płat Krak 674. Porzucona dziewczyna powierza Rz. tajemnicę swej nieszczęśliwej miłości Kam Pom 320. Chłopak prosi Rz. o przekazanie matce swych zmartwień: *Płyn falo rzeczna do mojej wioski, Przekaż mej matce wszystkie me troski* Szcz Ant 329; mężatka skarży się na męża hultaja 53A. Rz., która zaniósła wianek do morza, dziewczyna życzy, *by kamieniem zarosła* 29.

Dusza szukająca ochłody prosi Rz. o przyjęcie 66.

Rz. mówi, że utopi dziewczynę 53C; w zagadce rozmawia z łąką 1.

● **Funkcje.** Rz. jest naturalną granicą dzielącą obszar pod względem językowym K 11 Poz 237, Kul Wiel 2/39, K 28 Maz 344, K 33 Chel 41, K 52 Br-Pol 475, 484, etnicznym K 11 Poz 113, 114, Kul Wiel 1/20, 55, K 48 Ta-Rz 33, K 5 Krak 6, K 52 Br-Pol 62, kulturowo-obyczajowym Kul Wiel 1/144, 145, 158, K 28 Maz 92, Stasz Śląsk 236, 252, 254, K 5 Krak 75. Często jest naturalną granicą państwową, granicą województwa, powiatu, miejscowości. Jeżeli Rz. przepływa przez miasto, dzieli je zwykle na dwie odmienne pod względem obyczajowym i kulturowym dzielnice K 5 Krak 4, 72, 75, 114. Stąd np. zakazy przenoszenia ciała zmarłego przez Rz.: jeżeli rzeka rozdziela wioskę na dwoje, to tam i cmentarze bywają po obu jej stronach ZWAK 1879/96. Podobnie w zwyczajach pogrzebowych: sąsiedzi odprowadzają zmarłego do Rz., rodzina i ksiądz idą z ciałem do samej cerkwi K 49 Sa-Kr 531.

Rz. jest symboliczną granicą końca świata: *na krawędziach Ziemi są rzeki wielkie, co zamykają świat* Mosz Kul 2/603. W wymiarze kosmicznym Rz. zachowała archetypową funkcję granicy między życiem a śmiercią, którą muszą przekroczyć dusze zmarłych po śmierci K 7 Krak 23. Rz. oddziela także poszczególne części zaświatów – raj od czyśćca 91A oraz niebo od piekła 91B. Kontakt Rz. z krainą śmierci jest pośrednio obecny w rzucaniu do Rz. skorup jaj wielkanocnych, które z Rz. popłyną do kraju nieboszczyków, aby i oni obchodzili święto wielkanocne K 29 Pok 199, K 54 RuśK 265, 274. Rz. stanowi granicę między przestrzenią niebezpieczną i bezpieczną. W bajkach uciekająca przed czarownicą dziewczyna czuje się bezpieczna dopiero za Rz., gdzie nie dosięgnie jej moc czarownicy Jaz Spis 146. Uciekający przed pogonią bohater sam zmienia się w Rz. 67B lub rzuca za siebie magiczny przedmiot (ręcznik, wstążkę) 67A, który zmieniając się w Rz. stanowi barierę nie do przebycia.

Z Rz. jako barierą wiąże się jej strategiczna rola podczas wojny. Rz. w naturalny sposób broniła dostępu do miast i wsi, na Rz. koncentrowała się linia obrony, stąd większość bitew i potyczek miała miejsce właśnie nad Rz. K 20 Rad 247, K 52 Br-Pol 25, Hajd Nie 189, 248, 286, LL 1958/2-3/5.

● **Przeprawa przez rzekę.** W opowiadaniach i legendach śmierć lub zaraza pod postacią kobiety siedzi nad brzegiem Rz. prosząc przechodniów o przeniesienie na drugi brzeg 93A. Ten, kto ją przeniesie, sprowadzi na wieś śmiertelną chorobę K 7 Krak 253, Hajd Nie 236. Wedle wierzeń upiory mogą przechodzić przez Rz. wymówiwszy odpowiednie zaklęcie, wówczas pojawia się kładka K 31 Pok 109.

O pomoc w przepłynięciu się przez Rz. zwracał się do ludzi 80B, 81 i zwierząt sam Pan Jezus, nagradzając tych, którzy jej chętnie udzielali, a karząc opieszalnych. Dziewczyna pomaga Panu Jezusowi i św. Piotrowi przejść *po ławce* przez Rz. 81. Wół/krowa przenieśli Pana Jezusa przez Rz., za co w nagrodę otrzymali dar szybkiego nasycenia; koń, który takiej pomocy odmówił, ukarany zostaje ciągłym głodem 80A.

Wedle legendy św. Krzysztof przenosił ludzi przez Rz. 73; św. Stanisław „przeprowadził do lądu” tonącego Żyda 84. Św. Seweryna widziano po śmierci jak przepływa się konno przez Rz. K 7 Krak 335. *Suchą nogą* przez Rz. przechodził św. Bogumił, przeprowadzając przez Rz. swoich parafian 75a, także św. Jacek rzucając na Rz. swój płaszcz 75b, podob. św. Czesław K 23 Kal 10, 203, Dek Sier 312 oraz Matka Boska 75c. Przez Rz. *suchą nogą* mógł przejść chłopiec bez grzechu 90. Św. Jadwiga przepływając się z pielgrzymką przez Rz., zostawiła na kamyku ślad swojej stopy. Na pamiątkę tego wydarzenia w tym miejscu wzniesiono kościół Hajd Nie 120.

W pieśniach miłosnych i zalotnych symboliczną granicę dzielącą kochanków musi pokonać chłopak, który chce zdobyć ukochaną, znajduje się bowiem zawsze po drugiej stronie Rz. 32, 41A, C, D. Częsty w pieśniach motyw przewozu przez Rz. ma sens erotyczny. Dziewczyna za przewóz przez Rz. płaci wiankiem 61. W pieśniach weselnych przeprawa przez głęboką Rz. wiąże się z przejściem do innego stanu 26, 27.

Z a k a z y. Nie należy przenosić mleka przez Rz. (zwłaszcza po zachodzie słońca), gdyż krowy tracą mleko ZWAK 1881/119, ZWAK 1892/262.

◆ Składanie ofiar rzece wiązało się z wiarą w wodne bóstwa, którym należało oddać cześć lub przebłagać, by nie czyniły ludziom szkody Pel Dem 11. Niejednokrotnie praktykom składania ofiar towarzyszyło wrzucanie do Rz. skorup jaj wielkanocnych jako ofiary dla władcy dusz zmarłych K 31 Pok 105, 106, K 54 RuśK 265, 274 lub świętych obrazów Sim Wierz 239. Zarówno składanie Rz. ofiar, jak też święcenie wody (→woda rzeczna) oraz stawianie figur św. Jana Nepomucena nad brzegami szczególnie niebezpiecznych Rz., opierało się na przekonaniu, że Rz. to groźny, niebezpieczny żywioł, który stale trzeba obłaskawiać.

Składane Rz. ofiary Tom Drz 121 miały też sprowadzać po trwającej długo suszy upragniony deszcz. W tym celu wrzucano do Rz. *wrota*, *furtki*, *bramki* Etnl 1989 Bilg 129, bądź też w Rz. oblewano lub pławiono niewiasty K 31 Pok 122, 124, Wisła 1887/60, Tom Drz 188. W wypadku zbyt ulewnego deszczu wróż odpędzał chmury, wchodząc nago do Rz. i bijąc wodę prętami K 51 Sa-Kr 56, →chmura, →deszcz, →woda.

W ł a d z a n a d r z e k ą. Wedle przekazów wierzeniowych, Rz. jest obiektem działania z ł y c h d u c h ó w. Diabeł nie mogąc zatrzymać ani rozdzielić wód rzecznych K 7 Krak 265, usiłuje szkodzić Rz. rzucając do niej glazy lub budując tamę, by woda zalała kościoły K 9 Poz 6, zniszczyła miasto Hajd Nie 244, LSE 1962/86, bądź by zatamować dobroczynną Rz. K 33 Chel 4. Rz. może pozostawać także w mocy czarownicy, która może ją cofać K 7 Krak 324.

Groźny żywioł Rz. jest posłuszny Bogu. Gdy Rz. zagraża klasztorowi, Bóg – za pośrednictwem św. Benedykta i Bogurodzicy – patronki kościoła zawraca jej bieg K 20 Rad 247. Na Śląsku wierzono, że czarownice Sim Wierz 268 i czarownicy „umieją zarządzać wylewami rzek” Łop Śl 13, 15. W zagadkach presuponowana jest cecha, że Rz. nie można zawrócić 6. W przysłowiach cecha ta funkcjonuje w formule niemożliwości: *Łatwiej zatrzymać w biegu rzekę, niż powściągnąć niewiastę w gadaniu* NKPP niewiasta 19f.

Δ (a) Rz. jest umieszczana w → dolinie, przy dolinie 45, w głębokim → wąwozie K 5 Krak 33. W kołędach życzących i pieśniach miłosnych Rz. płynie między ogrodami 19A, koło ogrodeńka 19C, pod zielonym jaworem 19D, z wiśniowego sadu 35c – i stanowi tło spotkań kochanków. W pieśniach religijnych – Rz. są pośrodku raju, wokół drzewa żyjącego 59. Wedle wierzeń podziemna Rz., której odpowiednikiem na niebie jest → Droga Mleczna Gład Wieds 88, stanowi barierę oddzielającą świat złych mocy od świata ludzi Or L 1923/135.

(b) Woda w Rz. ma szczególne właściwości, → woda rzeczna.

Za siódmą Rz. Formuła za (siódmą) górą, za (siódmą) rzeką oznacza miejsce bardzo odległe. Tam znajduje się kraina szczęścia i spokoju Dek Sier 198, kraj do którego się tęskni TN Ossówka 1967, Dek Sier 240. Tam mieszka pozostawiona rodzina 52, ukochana dziewczyna lub chłopak TN Wola Przybysławska 1980. Za góry, za rzeki zostaje wygnana 33b, wydana za mąż dziewczyna 33a. Za siódmą rzeką mają płynąć puszczane przez dziewczęta wianki sobótkowe Kot Las 227. Za siódmą rzeką (tzn. daleko) odsyła się postrzał i kurdziel 14. Rz. stanowi tło zdarzeń miłosnych 26, 37. Chłopak jedzie do dziewczyny od rzeki K 20 Rad 114. Nad/kole/wedle Rz. dziewczyna i chłopak spotykają się 36, chłopak wabi dziewczynę ZWAK 1884/283, kochanek z muzyką przychodzi nad Rz. rafać zagoneczek dziewczyny 40, Miła Oraw 68. Na rzece za stodołą / pod gajem / w lesie / pod browarem dziewczyna pasie kaczyce 43, spotyka się z ukochanym 36a, b. W Rz. panna myje nogi / płucze spódnice 38, 39A, pierze nad rzeką / w rzece chusty 39B, tzn. przygotowuje się do aktu miłosnego. Nad Rz. dziewczyna gubi wołki/koraliczki 42B, chłopak gubi podkowę, czyli zaleca się do dziewczyny 42A, poi konia 38. Znaczenie symboliczne aktu miłosnego ma też motyw dziewczyny, która wpada/skacze w rzeczkę, moczy spódniczkę/nóżki 44. W podobnej funkcji w pieśniach miłosnych i zalotnych występuje motyw pasienia i wyganiania byczków, koni, wołków i kaczek: Z tamtej strony rzeczki chłopak pasie koniczki, dziewczyna pasie pawie / wygania byczki 41A. Nad Rz. dziewczynie wianek ginie/wpada do rzeki 28A, dziewczyna daje go chłopcu. Dziewczyna rzuca wianek do Rz., wianek tonie 28B. Rzeczka zanosz wianek dziewczyny do morza 29. Pranie chust na Rz. to czynność panny przygotowującej się do aktu miłosnego 39B.

Puścić na wodę czyli zdać na los. Rzucanie wianków na Rz. – w czasie nocy świętojańskich – jest znaną do dziś metodą wróżb matrymonialnych 22A, B, 100. W balladach na Rz. dziewczyna puszcza nieślubne dziecko 64A. Podobnie z dzieckiem z kazirodczego związku postępują jego rodzice 72C, 96, z dzieckiem królowej jej zazdrosne siostry 72A, niewierna żona chcąc ukryć owoc małżeńskiej zdrady 96c i inni 72B. Dziecko zostaje wyłowione przez rybaków 64B, 96.

Rz. jako miejsce schronienia. Do Rz. skacze dziewczyna, by uciec przed natrętnym zalotnikiem 49, 83. Dziewczyna ucieka przed chłopakiem i zmienia się w rybkę/indykę/raczkę i pływa/siada w Rz. 50. W Rz. ukrywają swe dziecko rodzice przed zmiją-potworem 72B. W Rz. znajduje schronienie duch partyzanta Lud 1982/144, próbuje skryć się upiór ścigany przez wieśniaków K 7 Krak 307.

Rz. jako miejsce śmierci. Według podań i pieśni ludowych Rz. pochłania wiele ofiar 55. W Rz. ginie np. młodzieniec 51, który usiłował przepłynąć się przez Rz. do dziewczyny Rog Śląsk 221, Pieś Śl 2/72, śmierci w Rz. szukają nieszczęśliwie zakochani lub pogrążeni w rozpacz 54, 63. Do Rz. rzuca się porzucona przez chłopaka dziewczyna

62A, chłopak – po stracie ukochanej 62B, podob. K 8 Krak 120. Dziewczynie śni się, że jej chłopak tonie w Rz. 51. W Rz. dziewczyna topi dziecko 64, matka topi swoje dzieci 53B lub topi się wraz z dzieckiem 51. W Rz. zła i bogata macocha topi synową – biedną sierotę K 42 Maz 489, która stając się topielicą wychodzi z Rz. na brzeg, by nakarmić płaczące niemowlę 69, 85. Często, gdy zbrodniarze wrzucają do Rz. ciała swych ofiar, te jednak nie toną LL 1964/1-2/84, bowiem woda – podobnie jak →ziemia – ich nie przyjmuje.

Śmierć męczeńską w Rz. poniósł św. Jan Nepomucen Kot Podg 83, stąd rozpowszechnione figury tego świętego stawiane nad brzegami Rz. Kul Wiel 1/650. W anegdocie śląskiej baba, której modlitwy pod figurą św. Jana Nepomucena nie zostały wysłuchane, złorzeczy świętemu: *Tys też tam wcale nie był taki święty, jak cię teraz pokazują. Już cię tam za darmo do tej rzeki nie wcieli* Sim Bery 36, Sim Księg 112.

Topienie śmierci w Rz. Śmiercią symboliczną jest zwyczajowe topienie *Marzanny/śmierci/zimy* w Rz. 20, także: w stawie 101c, w kałuży 101a, powszechne zwłaszcza w Polsce południowej 101. W Rz. topiono również popiół ze spalonych ciał upiórów K 7 Krak 301.

Co znajduje się nad Rz.? Na cześć św. Jana Chrzciciela wznoszono nad Rz. jego figury, z czasem zastąpione przez figury Jana Nepomucena Kul Wiel 1/650, K 23 Kal 93. W obu wypadkach święty Jan miał chronić miejscową ludność przed groźną Rz. Kot Podg 83.

Co w Rz.? Rz. to *dom ryb* 5. *Bóg obdarzył ziemię ziołami, a morza i rzeki rybami* 23. W bajce – w Rz. chłop łowi złotą rybę, która po uwolnieniu spełnia jego życzenia 70. Według wierzeń w Rz. zimują jaskółki ZWAK 1881/128. *Latorośl wpostrzód rzyki stojąca, korzyna nie mająca* – to w przemowie weselnej obraz niezamężnej dziewczyny oczekującej męża 24.

Rz. jest siedliskiem złych duchów i demonów. Zajmują one trudno dostępne miejsca w Rz.: wiry, jamy wodne, tzw. *wody krzyżowe* (tj. miejsca ujść jednej Rz. do drugiej) oraz mosty Pel Dem 88, Czub Aneg 155.

Demony rzeczne to głównie dusze ludzkie, pokutujące na ziemi za popełnione winy, jak też pospolite diabły powsz., np. 89. Często mowa o tym, że w okolicach Rz. *coś chodzi, nawołuje, straszy*. Złe duchy zamieszkujące Rz. odpowiedzialne są za wylewy Rz., rwanie sieci rybackich, wywracanie i zatapianie łodzi Pel Dem 22, czyhają na kąpiących się lub przechodzących obok Rz. ludzi, starając się wciągnąć ich w odmęty wód i utopić Pel Dem 22, 84, Woź Łow 44, Bar ŚrodP 211, LSE 1962/121.

Według śląskich wierzeń i opowieści ludowych w Rz. mieszkają *utopce* 86, 87, i *topielce* 88. Inne istoty demoniczne to: *norek* – zły duch czyhający na ludzi u brzegów Rz. Śmiał Opol 40; *smok* 71; *planetnicy*, którzy *spuszczają się do rzek, zamrażają je, a potem młóć lód i przerabiają na grad Wisła 1887/70*.

Demony żeńskie – *topielice* 69, 85, podob. Wój Klech 279, 289, *wodnice* K 42 Maz 387 zamieszkujące głębiny Rz. – to piękne dziewczyny, wabiące młodzieńców w głębiny Rz. K 42 Maz 387. *Topielica rozpuscita po falach wodnych złote warkocze, wabi młodzieńców, a lubo ich nie dusi w objęciach swoich, ale porywa i zatapia w głębinach Rz. i jezior* Wój Klech 279. Topielice, które za życia pozostawiły na świecie małe dziecko, wypływają na brzeg, by nakarmić przyniesione niemowlę 69, 85. Mieszkankami Rz. i ich okolic są *rusalki* Wój Klech 275, 279, *boginki* oraz pomniejsze istoty demoniczne,

w większości przypadków działające na szkodę człowieka i zagrażające jego życiu. Według wierzeń *boginki to stare obrośnięte baby, podobne do Cyganek* Baz Tatr 107, Peł Dem 148, nagie lub odziane w białą płachtę kobiety siedzące lub przechadzające się nad brzegiem Rz. Peł Dem 97. W odróżnieniu od wizerunku boginek brzydkich i starych istnieje również wyobrażenie istot niezwykle pięknych, o długich i lśniących włosach przepasanym wiankiem z wodnych lilii w białych powłóczystych szatach. Inne demony żeńskie związane z Rz. to: *kleklimanki* Śmiel Opol 45 i *przy południce*, które próbują wciągać ludzi (zwłaszcza dzieci) w wir Rz. Dek Sier 137–138. Kąpiącemu się w Rz. ukazuje się biała niewiasta Kul Wiel 3/492, podob. Hajd Nie 224. W okolicach Rz. pojawiają się również *czarownice* Sim Wierz 266 oraz *błędne ognie* Kul Wiel 3/443, K 42 Maz 370. Według wierzeń z Wielkopolski każda Rz. miała swoją *wodnicę* Kul Wiel 3/442, 517.

Skarby w Rz. Według legendy czapla, która otrzymała od Pana Boga worek talarów, wrzuciła je do Rz. i do tej pory nie odnalazała zguby 79. Próba zawładnięcia skarbem kryjącym się w Rz. kończy się zwykle niedobrze. Kobiecie, która sięgnęła po podpływającą doń skrzynię pełną pieniędzy, ucięło głowę K 17 Lub 101. Chciwy rybak, który pragnąc zostać bogaczem wykonywał polecenia *nieznajomego z ognistą twarzą*, otrzymawszy zapłatę ze skarbcza Rz. utonął, gdy sięgnął po więcej, niż mu się należało ZWAK 1888/22. Poza pieniędzmi Rz. kryje w sobie inne cuda, np.: *kamień wielkiej światłości* K 8 Krak 92, *złoty klucz* K 8 Krak 46.

♣ Wykorzystanie bogactw naturalnych Rz. Bieg Rz. wyznaczał kierunek zasiedlania. Rz. była głównym źródłem wody. Nad brzegami Rz. zakładano osiedla, które wykorzystywały Rz. do rozwoju wyspecjalizowanego przemysłu, np. wyrobu żelaza lub tkactwa. Wykorzystanie wody Rz. umożliwiło rozwój garbarstwa, kuśnierstwa, rymarstwa oraz wyrobów lnianych. Gлина wykopywana nad Rz. pozwoliła na rozwój garncarstwa, a rokinę obrastającą brzegi Rz. wykorzystywali mieszkańcy nadrzecza do wyrobów wilkliniarskich *powosz*. Ze względu na strategiczną rolę Rz. nad jej brzegami wznoszono chętnie grody obronne, forty lub zamki. Nawet na niewielkich Rz. budowano młyny, wykorzystując naturalną siłę prądu Rz.

Rz. jako dawca pożywienia. Rz. dostarcza człowiekowi pożywienia – ryb i ptactwa wodnego *powosz*. W kołędach również Jezus *zarzuca sieci wśród rzeczki*, by rybami nakarmić matkę 17.

Rz. jako droga. Rz. *splawne* zapewniały stały kontakt ze światem dawały zatrudnienie i zarobek. Rz. jako droga przeciwstawia się rzece traktowanej jako granica, oddzielająca mieszkańców od reszty świata. Budowa kanałów i regulacja brzegów Rz. oznaczała zastąpienie koncepcji Rz. jako bariery koncepcją rzeki-szlaku splawnego i handlowego, otwierającego świat wolności i przygody. Dziewczyna płynie *czółnem* po Rz. na spotkanie ze swoim losem 19C. Sieroty płyną Rz. w świat 54.

≈ Jako miejsce miłości i zbiornik wody Rz. występuje wymiennie z *dunajem i morzem* 28A, *strumieniem* 68a, *stawem* Gaj Rozw 61, *Wóz* Low 44, *sadzawką* K 5 Krak 288, *potokiem* Udz Krak 58. Jako podstawowe miejsce skąd można czerpać wodę Rz. występuje wymiennie ze *studnią* 10A: *Chto mō rzékę pod nose, to stědni nie kopie* NKPP rzeka 5.

Rz. jako siedziba rusalek K 42 Maz 387 i boginek Baz Tatr 107 oraz jako miejsce skąd tęcza pije wodę ZWAK 1889/77 wymiennie wobec *jeziora i stawu*. Do Rz.,

kałuzę, stawu wrzuca się Marzannę 101. Jako siedziba topielców Rz. występuje obok *baniora* 'wiru wodnego' Wój Klech 289. Rz. i *jeziorko* to miejsca, które prosi o przyjęcie dusza *szukająca ochłody* 86. Rz. jest obok *boru, drogi, granicy* jednym z miejsc, w które odsyła się choroby 14. W baśniach Rz., las i góra to przeszkody utrudniające pościg 67A.

Jako ekwiwalent międzytekstowy wobec Rz. występuje *morze* 17 i *Wisła* 12A, 50. Ze względu na podobieństwo wyglądu i funkcji, ziemskim, lądowym odpowiednikiem Rz. jest *droga*, zaś odwzorowaniem na niebie jest → *Droga Mleczna*.

✠ Rz. jest symbolem granicy, przeszkody 82. Ze względu na ciągły ruch jest symbolem czasu i przemijania, ciągłej zmiany i odnawiania się – w przysł. *Czas bieży jako rzeka* NKPP czas 28a, *Próżna rzecz siał na rzece* NKPP siał 36, por. też 31.

W bajkach symbolizuje kobiecość 67B, macierzyństwo 4, co potwierdzają jej charakterystyki zbieżne z naturą kobiecą: *kapryśna, ponura, smutna, niespokojna, cicha, piękna*. Potok i Rz. to symbole chłopca i dziewczyny 37, podobnie most i Rz. 67B. W baśni Rz. jest *przemienioną* kobietą 71. Zgodnie z postrzeganiem →ziemi na wzór ludzkiego organizmu Rz. to *żyły ziemi, woda – jej krew* 99.

Zoomorficznym przedstawieniem Rz. są: *wąż* (zob. wyżej czynności Rz. takie jak: *wije się, kręci*) i bliżej nieokreślony *potwór*, który *ryczy, warczy, niszcząc pochłania wszystko*, zob. działania sprawcze Rz.

W bajkach Rz. jest symbolizowana przez przedmioty do niej podobne, np. *ręcznik, wstążkę* 67A.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – *Rzeka/potok/woda idzie krzywo.*

Gdzie idziesz, krzywa, nie prosta? – Co ci do tego, trzy razy na rok golona? (Rzeka i łąka). Folf Zag nr 926; tamże war.: ... (Potok i łąka); war.: ... (Woda i łąka). Wisła 1892/315, podob. Wisła 1899/672. TN Jacnia 1964.

2 – *Rzeka biegnie nie mając nóg i rąk.*

Nóg nie ma, a biegnie, rąk nie ma, a bieży. (Rzeka). Folf Zag nr 311.

3 – *Czy jest taki ojciec, co pożyro swoje dzieci? (Morze a rzeki).* Folf Zag nr 572.

4 – *“Ociec mocny, matka długą, córka wysoką, syn wielgi. (Wiatr, rzeka, powietrze, świat).* ZWAK 1883/92.

5 – *Jez dom jeden chwalebny, Całemu światu poczebny, Ten dom zawse hucy, A gospodaz w nim młóci. Tam gość z kratą psyjedze, I dom kratą obedze, Gospodaza wywlece, Dom psez kratę uciece, Powec co to cłowece? (Rzeka, ryby).* TN Dubienka 1978.

6 – *Ile jest kropli wody w morzu? (Odpowiedź będzie dana, gdy pytający zatrzyma rzekę, która wpada do morza.)* Folf Zag nr 1386, podob. Krz PBL nr 922.

PRZYSŁOWIA

7 A – *Gdzie rzeka szeroka, tam ci niegłęboka.* NKPP rzeka 1, nadto war.: Wit Baj 295, K 8 Krak 253.

7 B – *Im która głębsza rzeka, tym więc ciszej płynie.* LL 1964/1–2/147.

7 C – *Wielkie rzeki cicho płyną.* NKPP rzeka 11.

8 – *Kto morze przepłynął, w rzece może utonąć.* NKPP płynąć 4, pływać 4h; tamże war.: *Morze (wszystkie rzeki) przepłynął, a na Dunajcu zginął; Można przepłynąć rzekę, a utonąć na brzegu.*

9 – *Rzeczka niecieczka, wody po kolana wróblowi.* NKPP woda 86.

10 A – *Bogatemu dawać jedno jest, co wody do rzeki przylewać.* NKPP bogaty 9; tamże war.: ..., a do studni wodę lać, na jedno wychodzi; por. też Krz PBL nr 936.

10 B – *A gdzie chodzić po miód, jeśli nie do pasieki, a po wodę, jeśli nie do rzeki.* NKPP miód 1.

10 C – *Bez datku łaska jak rzeka bez wody.* NKPP łaska 13a.

10 D – *Głodny jak rzeka (ryba) wody 'wcale niegłodny'.* NKPP głodny 24.

11 A – a. *W Paryżu rzeka mleczna, brzegi jaglane, a wół pieczony nad nią i nóż w nim.* NKPP Paryż 5, por. Krz PBL nr 1930.

b. *Kraj, kędy rzeki mlekiem i miodem płyną.* NKPP mleko 8a.

11 B – *Już to lata nie one, kiedy z kielbas płoty pleciono, a połciami i gomółkami domy pobijano, a mleko i miód rzekami płynął.* NKPP czas 60a.

12 A – a. *Św. Grzegorz wielki sptawnik, nad wszystkimi rzeki ławnik; grzeje więcy, lody płaczą, rzeki warczą, brzegi znaczą.* NKPP Grzegorz św. 8, nadto war.: ZWAK 1882/167.

b. *Na św. Grzegorza idą rzeki do morza.* NKPP Grzegorz św. 3; tamże war.: ... idzie zima do morza; ... idzie śnieg ...; ... wody ...; ... idzie Wisła ...; ... wisły ... Sych SGKasz 3/112.

12 B – a. *Św. Maciej łód z rzek porusza i traci.* NKPP Maciej św. 16, nadto war.: ZWAK 1882/165.

b. *W święty Maciej liszka ostatni raz przez rzekę przechodzi.* NKPP Maciej św. 20.

12 C – *Święty Józef kiwnie brodą, pójdą rzeki na dół z wodą.* NKPP Józef św. 17.

13 – *Wino napój dla człowieka, a dla nie-człowieka – rzeka.* NKPP wino 50; tamże war.: ... a dla innych stworzeń rzeka.

ZAMÓWIENIA

14 – *Postrzał/kurdziel odsyła się za siódmą rzekę (na rozstajne drogi, za siódmą górę, za siódmy bór, za piątą granicę).*

a. *Mądra Musiolka ... zażegnywała postrzał za pomocą znaków krzyża czynionego sierpem przy odmawianiu trzykrotnym „Ojczy Nasz” i „Zdrowański” i przy zaklinaniu choroby następującą formułą: Postrzale, postrzale! Wyjdź z tej nogi, idź na rozstajne drogi, za siódmą górę, za siódmą rzekę, za siódmy bór!* Kul Wiel 3/416.

b. *Na kurdziel trza oset z 9 ramion zerwać przed wschodem słonka i jego dziubać do święconej soli, i mówić modlitwe do tyłu, i mówić: Idź za 9 górę, za 7 rzekę i 5 granice. Kie sie to urobi – to trza w piątek, jak słonecko zachodziło, podziubać tym ostem po ranie i mówić to, co pierwej.* Baz Tatr 185.

WIDOWISKA BOŻONARODZENIOWE

15 – [Mówi Herod:] *Oto jestem świata Król, tysiąc rzek, tysiąc pól, z mego tronu władam tysiącami grodów.* Bart Lub 268, war: Bart Lub 248, 303.

KOLEDY BOŻONARODZENIOWE I NOWOROCZNE

16 – *Panna Maryja Syna w rzeczce kąpała.*

a. *Stała się nam nowina – Maryja. Panienska porodziła Syna – Lilija. A gdzieś Go porodziła – Maryja? Ach, w żłóbeczku, na sianeczku – Lilija. A gdzieś Go okąpała – Maryja? Rzyczką woda popłynęła I Dziecinę mi omyła – Lelija. Kot Zn 371; podob. A gdzie Tego [Jezusa] przekąpała Maryja? Z morzam wodę przeczerpała, swego syna okąpała ... A i z kąpielki wyjęna, w pieluszki zawiła ... Święt Nadr 71; →morze nr 19A, →struga nr 5A, B, →woda nr 48B.*

b. *A w czymś Go okąpała? – Maryja. Sama rzeka Jordan przyplęnęła – lilija. Kot Rzesz 518.*

17 – *Jezus zarzuca sieci wśród rzeczki/morza, by rybami nakarmić Matkę.*

W tej-ci mi wodziczce Maryja umyła, Maryja umyła, na brzeg wystąpiła. Na brzeg wystąpiła, Syna porodziła, w kąpielkę/kobiałkę włożyła. ... A lu-lu, synu mój, dyć-by ja śniadała. A moja matuchno cózbyś ty śniadała? A śniadać-by ja drobne rybki z morza. Wzion siatkę pod pache, zwierchniczek na rączkę, zarzucił wśród rzeczki, ulowił rybeczki. ZWAK 1885/15; war.: Zarzucił nasród morza, ulowił węgorza. ... I zarzucił na rzeczkę, ulowił plecicę ... ZWAK 1880/102; →morze nr 18, →woda nr 49B, →źródło nr 1.

18 – Wino rzeką ciecie, gdy Bóg żyje w ciebie.

Na ziemi wesele, że Bóg żyje w ciebie. Wszystko się zmieniło, jak nigdy nie było; wino rzeką ciecie, ciepło jakby w lecie. Lwami drzewo wożą, niedźwiedziami orzą, zając z chartem siedzą, z jednej misy jedzą. K 23 Kal 63, war.: Bart Lub 179.

19 A – Rzeczka płynie/ciecie – dziewczyna zbiera jagody.

Płynie rzeczka między ogrody, Zbiera Kasieńka czarne jagody. Hej, pod winem, Pod tym zielonym wineńkiem. Kot Rzesz 296, war.: Kot Rzesz 280; Ciecie rzeczka ... Kot Rzesz 331.

19 B – Rzeczka ciecie – dziewczyna szuka chłopca.

Ciecie rzyceńka, bystra wodeńka, pod winem – Hej, pod winem, Pod tym zielonym wineńkiem. Przez nią szła Kasia, szukała Jasia, pod winem – Hej, pod winem. Kot Rzesz 257.

19 C – Rzeka ciecie/płynie, dziewczyna płynie czołnem, wiatr zrywa jej wianek.

a. Ciecie rzyceńka, bystra wodeńka. Pod winem, ej, pod winem, Pod zieloneńkim wineńkiem. Na tej rzyceńce ciszowe czołenko. Kot Rzesz 367; war.: Z dawna dawnego płynęła rzeczka – Hej, pod winem, Pod tym zielonym wineńkiem. A na tej rzeczce płynęło czołenko – Hej, pod winem ... Kot Rzesz 252; Rzeczka – po rzeczce pływa czołeczek, pod winem, pod winem pod zieloneńkiem. A w tym czołeczku nadobna Marysia ... Na tej Marysi ruciany wianeczek; Wietrzyczek wionął, wianeczek strzonął. Chod Śp 215.

b. Płynie rzeczka koło ogrodeńka. Alleluja, alleluja! A w tej rzeczce konik wodę pije. Alleluja, alleluja! A na tym koniku złote siodełeczko. Alleluja ... A na tym siodełku nadobna Marysia ... A na tej Marysi ruciany wianeczek ... Wiatereczek wionął, wianeczek utonął ... Kot Rzesz 281; Z dawna dawnego – rzyceńka ciecie pod winem ... Na tej rzyceńce – ruciany wianek pod winem ... Wiatreček wionął – wianeczek sfrunął pod winem. K 25 Maz 53.

19 D – Rzeka ciecie, dziewczyna nabiera wody.

Cieczka rzyceńka, bystra wodejka, tam pod winem, tam pod zielonym jaworem. Młoda Kasiunia wody nabierała tam pod winem, tam pod zielonym jaworem. Bart Lub 107; war.: Ciecie to wodeńka, ciecie to bystreńka ... Kot Zn 301, war.: Kot Rzesz 257, 367.

19 E – Rzeczka biegnie, dziewczyna odkupuje się.

Biegła nam rzeczka, gdzie bystra wodejka, pod winem, Hej pod winem, pod zielusieńkim barwinem. A czym się odkupisz na dunaj, Marysiu, pod winem ... LL 1959/5–6/63, war.: Bart Lub 103, 104.

PIEŚNI WIOSENNE

20 – Hej niesiemy panienkę do rzeki, Utopimy ją na fali hej na wieki. Hej! Hej! Topimy śmierć! Hej wrzucicie te panienkę w dunaje głębokie, Niech wędruje, niech wędruje tam, gdzie morze szerokie! Hej!, Hej! Topimy śmierć! TN Karczmiska 1979.

PIEŚNI WIELKOPOSTNE**21 – Rzeki/potoki/źródła/... płaczą po śmierci Chrystusa.**

Płaczcie potoki, płaczcie niezmierny rzeki i źródła płaczcie niezbrodzone. Płaczcie, umar Pan, który wasze wody stworzył i źródłem naznaczył przechody. TN Lubcze 1978, podob. K 23 Kal 81, K 20 Rad 102.

PIEŚNI SOBÓTKOWE

22 A – Wesoło, wesoło, sobótka się pali, Będziemy wianeczki na rzekę rzucali! ... I tak [dziewczyny] rzucały te wianeczki. A te wianeczki były powite i była w środku świeczka. TN Gorajec 1984.

22 B – A ta modra rzeka ogniami się pali, wesoła drużyna płynie po jej fali. Wesoła drużyna chwytła kwiatków wieńce, co je zaplatały tych panienek ręce. Płat Krak 135.

PRZEMOWY WESELNE

23 – Jak Bóg obdarzył ziemię ziołami, Morza i rzeki rybami, Tak człowieka siedmioma sakramentami. LL 1964/4–6/130.

24 – A gdy syn zasedł do rzeki Jordanu, znalazł latoróską wpostród rzeki stojącą, korbinią nie mającą. Kur Opol 42; podob. I zapytał się Adam syna swego: Cóż mi przyniósł z raj

rozkosnego? I tak mówił Zet do ojca swego: prziniosłem ci latoróską z drzewa tego, z którego ci Bóg w raju jeść zakazał. Kiedyś przyszedł na rzykę Jordan, wyrwał mi ją wiatr z rąk moich. Kur Opol 42.

PIEŚNI WESELNE

25 – Odechce się łubej muzyki, jak pójdzie z pieluszkami do rzeki/wody.

Odechce ci się ma łuba muzyczki, Jak ty pójdziesz, z pieluszkami do rzycki. TN Kawęczyn 1964, war.: TN Wymysłów 1980, TN Noworęblów 1988, Plac Krak 400; ... na rzyke. Plac Krak 335; ... do wody. K 41 Maz 37, ZWAK 1882/107, Sob Lubus 109, K 3 Kuj 273, 303, K 27 Maz 165, 182, K 11 Poz 66, 184, Krzyż Kuj 1/126.

26 – Oj, nie zalecaj mi się, Ej, bo ja nie mam pisie, Przechodziłam bez rzecke, uoj, utopiła mi się. TN Osowa 1977.

27 – Chłopak chce, by dziewczyna przeniosła go w fartusku / na rączkach przez głęboką rzeczułkę / szeroki potoczek.

Głęboka rzeczułka, nie mogę jej przeleźć, musisz mię dziewczyno we fartusku przenieść. Plac Krak 301; war.: Seroki potoczek, nie mogę go przeleźć, Musisz mię dziewczyno na rączkach przenieść. ZWAK 1888/137.

PIEŚNI MIŁOSNE

28 A – Dziewczynie wianek ginie/wpada do rzeki/dunaju/morza/wody/łóta [= dziewczyna traci dziewictwo].

a. Jak pójdę do rzeczki, to narwę różyczki. Mój wianek z różyczki upadł mi do rzeczki, Już ja nie zapomnę rozbarskiej muzyczki. Pieś Śl 2/646; war.: Chłopcacy, chłopacy z Krakowa jedziecie ... Wianeczek z lebiody upadł mi do wody, Wianeczek z różyczki upadł mi do rzeczki. Wianeczek ze złota upadł mi do łóta. Pieś Śl 2/646, war.: Sob Wielk 173.

b. Społeczny modziyniec, co mi ukrod z mojej gowy mój wiyniec. Ej, nie ukrod, ej, nie ukrod, do dunaju tobie upod, do dunaju, do morza, już ci teraz, ma kochanko, nic nie pomoże. Ej, nie ukrod ... do dunaju tobie upod, do dunaju, do rzyki, już nie dobandziesz na wieki. LL 1958/2-3/57, podob. Kot Rzesz 257, 282.

28 B – Dziewczyna rzuca wianek do rzeki, wianek tonie – chłopak nie wraca.

Dziewcze piękne na urodzie, twarz jak dwie jagodie. Stojąca nad brzegiem rzeczki i rzucała dwa wianeczki. Oj płyną, płyną! oj toną, toną! Marysia się smuci – Bo już Jasio jej kochany do swej dziewczyny, do swej jedynej pewnie nie wróci. K 24 Maz 349.

28 C – Dziewczyna wrzuca wianek do rzeki [=traci dziewictwo].

Kasia wianek uwiła, do rzeki go wrzuciła. Płyn, wianeczku, po wodzie, dziewczętom ku przestrodze. Red. Palecznica 1988.

29 – Rzeczka zanoszą dziewczyny wianek do morza [= dziewczyna traci dziewictwo].

Koniarze, koniarze, coście konie paśli, Straciłach wianeczek, Kierzyście go naszli? Nie naszli, nie naszli, alechmy widzieli: Zielone bandliczki Po wodzie płynęły. Bodajże ta rzeczka kamieniem zarosła, Co mi mój wianeczek Do morza zaniósł. Pieś Śl 2/636.

30 – Chłopcy idą za śpiewającą dziewczyną jak woda rzeką.

Kie jo se zaśpiwowom, kie jo se zarykom, Pódo chl^uopcy za mnom, jak^uo w^uoda rzykom. Mika Oraw 22, war.: Sad Podh 99.

31 A – Rzeki płyną, miłość chłopaka do dziewczyny nie mija.

Widzieliście wy [gwiazdy] z wysoka, zem nie zmrzył [na] żadną oka. Płyną rzeki, jak płynęły, dobre chęci nie minęły. Chod Śp 192.

31 B – Kochanka skacze do wody i spływa rzeczką.

I wyszła Mania na Dunaj srogi i do wody skoczyła, aby jej suknia, ciemnozielona, po wodzie popłynęła. A na tej sukni fotografia z napisaną karteczką, nie szukaj Janku swego kochania, bo popłynęło rzeczką. TN Dobre 1977.

32 – Chłopak przepływa/przełazi przez rzeczkę/potoczek / przeszedłby mur, by spotkać dziewczynę.

a. Przez rzeczkę ja wnet przepłynę, Ważąc życie za dziewczynę, A gdy ciebie nie dostanę, Cierpieć muszę wielką ranę, Któż będzie, któż łózczo ślać będzie? Pieś Śl 1/255,

war.: Pieś Śl 2/352, Rog Śląsk 145; *Gdybym ja to wiedział, że cię dostanę, Przyszedłbym ku tobie, chociaż bez ścianę, Bez ścianę murową, Bez rzekę Cedrową, Dzięweczko miła ...* Rog Śląsk 165.

b. *Nie jedź Jasiu, nie jedź, bo ta wielgá woda, Konisia utopisz, ciebie będzie szkoda. Nieráz ci ja, nieráz, bez te rzycké przeláz, Jeszczem nie utoną^u, chybaby ta teráz.* ZWAK 1891/89; podob. *Ej, nieroz jo se, nieroz, bez potocek przeloz, ej, nie roz, ani nie dwa dziywec-ina mnie zwiędła.* Sad Podh 147.

33 – Dziewczyna zostaje wydana za mąż za góry, za rzeki [= daleko].

a. *Moja matulinka za wode mnie dała, żebym jo już nigdy u niej nie bywała. A jo se przestawie przez rzycké ławecke, u matusi będę w kozdom godzinecke.* Płat Krak 121.

b. *Z chaty wygnali, We świat kazali, W nieznaný kańś kraj; Za góry, za rzeki, Kańś we świat daleki, Bóg to som wie kaj!* Pieś Śl 2/358.

34 A – Woda idzie wodą, rzeka idzie rzeką – chłopak idzie do dziewczyny.

Idzie woda wodą, Idzie rzeka rzeką, Idzie Jaś do Kasi, Ale nie z muzyką. ZWAK 1886/323, war.: TN Łązek Ordynacki 1967.

34 B – Woda idzie rzeką i podmywa brzegi – wielkie kochanie kończy się niczym.

Idzie w^uoda rzykom, brzyzecki p^uodmywo, Z wielgieg^uo k^uochania nigdy nic nie bywo. Mika Oraw 70; war.: ... *idzie, do góry nie pódzie ...* K 44 Gór 385.

35 – Rzeka płynie/idzie (z wiśniowego sadu) – dziewczyna czeka/wygląda chłopca.

a. *Oj, ta dana, płynie rzeka, moja Maryś na mnie czeka, oj, nie prędko się pocieszysz, bo mi się nic się nie spieszy.* Płat Krak 806.

b. *Idzie rzeka, idzie rzeka a nad struzeckami, wyglądała Kasia Jasia z modremi ockami.* K 28 Maz 215.

c. *Idzie rzeka, idzie rzeka z wiśniowego sadu, woła Jasio Kasiuleńki sobie do poradu. Doradz-ze moja Kasięńku, jak rodzona maci, cy mnie z tobą ożeńić się, cy w świat wędrowaci.* K 28 Maz 215.

36 – Nad rzeką/kole/koło rzeki dziewczyna i chłopak spotykają się.

a. *Niedaleko od wioszczki Przechodziłem kole rzeczki, Napotkałem piękno Basie, co na wode patrzyła sie.* TN Żabno 1966.

b. *Idzie myśliwieczek, po lesie poluje, ... A tak szedł po lesie już z drugiego końca, Tam trafił dziewczynę nad rzeką, a śpiąca.* Rog Śląsk 33.

c. *Koło rzeki strumyk płynie, rosno kwiaty przy dolinie. Tam dziewczyna kwiaty rwała i z chłopcem sie rozmawiała.* TN Jacnia 1964.

37 – Woda ciecze od potoka w rzekę / ku rzece – dragon kocha dziewczynę.

Ciecze woda, ciecze, Od potoka w rzekę, Namówił se jeden dragon Z czarnym oczkiem dziewczę. Pieś Śl 2/776; war.: ... *Potokym ku rzyce ...* Pieś Śl 2/775; *Ciecze woda ciecze, spod jawora ciecze, ulubił ...* TN Kawęczyn 1964, war.: Płat Krak 652; ... *po zielonej łące ...* Pieś Śl 2/775.

38 – Chłopiec poi konia w czystej rzece, nie w brudnym dunaju/stawie (gdzie panny myły ręce, nogi / płukały spódnice).

Na lipowskim polu stoi dunaj wody, wszystkie lipowianki umywają nogi. Umywają nogi, umywają ręce, nie pij, koniu, brudnej wody, napijes się w rzece. K 40 MazP 408; war.: *Oj wio koniu do domu, da nie pij w stawie wody, oj bo tu regnowianki da umywały nogi. ... oj wio! koniu do domu, da napijes się w rzece.* K 25 Maz 219, war.: K 25 Maz 231, K 46 Sa-Kr 307; *Pójdź koniu ... nie pijże téj wody ... żuradzianki ... Chodź koniu ...* ZWAK 1886/313; ... *kielcánecki umywały ręce; Azeby to ręce, ale to i nogi – Pójdź koniu do domu, nie pij w rzece wody.* ZWAK 1880/150; *A koniu, mój koniu, nie pij wody w rzece: Bo se tągowianki ..., umywały ręce, umywały nogi: Idź koniu do domu, nie pij w rzece wody.* Święt Nadr 282; *Nie pij koniu w stawie wody, da i napijesz się w rzyce, da bo tutaj służewianki, da i płukały spódnice.* K 1 Pieś 359.

39 A – Panna myje nogi w rzece [= przygotowuje się do aktu miłosnego].

a. *Na krukowskim polu gołąb wodę pije, panna Maryjanna w rzece nogi myje ... Na krukowskim polu zielona murawa, panna Marjanna poszła z Siwskim do prawa. Pannie Maryjance dziecię przysądżono, a panu Siwskiemu kołysać kazano.* K 42 Maz 46.

b. *Pójde ja do rzeki, umyje se nogi, a ty pijes, w karty grywas i bedzies ubogi.* K 6 Krak 182; war.: ... *do strumyka* ... Oles Lub 10; ... *do ruczaju* ... Pieś Śl 1/174; ... *do Dunaja* ... Rog Śląsk 171, war.: ZWAK 1878/43, Rog Śląsk 170, Pieś Śl 2/185, 186, 188, K 18 Kiel 136 K 57 RuśC 87; ... *do jeziora* ... K 46 Ka-S 113, Kam Pom 110, Stef WarmPś 2/37, K 12 Poz 12, K 4 Kuj 9, K 46 Ka-S 52, Folk Lodz 236, TN Jacnia 1965, nadto war.: Biel Kasz nr 354A, 399, 400A, B.

39 B – Dziewczyna pierze chusty nad/w rzece / w strumyku [= przygotowuje się do aktu miłosnego].

a. *Wziela chusty, wziela kijonecke, Oj na rzece prała. Idzie ksiądz z kościoła, Wandzia chusty pierze, rzucił księge, złożył berebende, do Andzi sie bierze.* TN Jacnia 1964; war.: *Ańdzia, Ańdziuleńka wędrować nie chciała, tylko wziela chustki, fajaleczki i je w rzece prała.* Krzyż Kuj 1/251; *Rozpuściła [Andzia] pawie między dolinami, wzięła chustkę, poszła do strumyka, prała nad brzegami.* Plat Krak 659; →dolina nr 48.

b. *A czyś ty Kasieńko w rzece chust nie prała, żeby ci muzyka marsza nie zagrała?* Wit Baj 169.

40 – Nad rzeką zagon lnu do rafania dla chłopca [= dziewczyna gotowa do kochania].

Nad rzykom mój zogónecku, nad rzykom, Przidzie cie dziś rafać k^uochanek z muzykom. Mika Oraw 68; war.: *Bierymy, bierymy, lynceek nad rzykom, Przidzie nom g^uo rafać Janicek z muzykom.* Mika Oraw 16.

41 A – Z tamtej strony rzeczki / za wodą chłopak pasie konie, dziewczyna pasie pawie / wygania byczki [= spotyka się z ukochaną/ukochanym].

a. *Z tamtej strony rzeczki, Pasie Jaś konicki: Pódeń já do niego, Du mi na trzewicki.* Święt Nadr 260, K 46 Ka-S 39, war.: Plat Krak 271; ... *dam mu na trzewiczki* ZWAK 1886/276; ... *A dziewczyna pawie, Na zielonej trawie.* Święt Nadr 260; *Za wodom, za wodom* ... LL 1957/1/45.

b. *Da jak będzies wyganiała, wyganiajze bycki, da ja ciebie bede cekać z tamty strony rzécki.* K 6 Krak 208.

41 B – Z tamtej strony rzeki stary pasie byczki.

Z tamtej strony rzeki stary pasie byki. Byki mu sie bodo, stary trzęsie brodo. TN Jacnia 1964, war.: K 50 Sa-Kr 326, MAAE 1908/216; ... *pasie Zydek bycki* ... Stoin Żyw 423.

41 C – Z tamtej strony rzeki ...

a. *Z tamtej strony rzeczki pływały łabędzie, A z mego kochania pewnie nic nie będzie.* LL 1960/2/42.

b. *Oj z tamty stróny rzeczki zielini się owies, mos sie źle ozynić, to lepiej sie powieś.* LL 1961/1-2/50, war.: TN Siennica Różana 1966.

c. *Z tej tam stróny rzeki spiewają słowiki, Nie bierz se myśliwca, bo to diabeł dziki.* Lom Śląsk 386.

d. *Oj, za rzyką, za rzyką, Tam jelonek zaryknął. Kazała mi miła przyjść, Jak bez zygar cztery bić.* Pieś Śl 2/300.

41 D – Z tej tam strony rzeki, ... Suchy topól stoi, Jak się ten topól obali, to będziemy swoi. Pieś Śl 1/515, war.: Pieś Śl 2/369.

41 E – Z tamty strony rzécki wojok masieruje, a Marysia płace, rącki załamuje. K 45 Gór 50, podob. K 41 Maz 460.

42 A – Niedaleko rzeczki chłopak gubi podkowę od konika [= zaleca się do dziewczyny].

Niedaleko rzeczka rzeczki Piorkowa zginęła mi od konika podkowa. Oj ażeby mi ją panny znalazły, dałby ja im pierścioneczek żelazny. K 1 Pieś 384.

42 B – Nad rzeczką / kole rzeczki dziewczyna gubi korale / pasie wołki.

a. *Przyleciała zasapana, ratuj mnie Stachu ... Wilk mi wołki porozganiał, umrę od strachu ... Stach pas wołki ponad rzeczką z dziewczyną lubą ... Oj zebym ja móg wynaleźć, tój pannie zgubę, da zgubę.* K 21 Rad 78.

b. *Jak chodziłam kole rzyczki, pogubiłam koroliczki, zebys ty mi Jasio nalaz, dałabym ci buzi zaraz.* LL 1963/4/52; war.: *Chodziłam se koło* ... ZWAK 1880/148, war.: ZWAK 1880/235, Krzyż Kuj 1/143, K 4 Kuj 224, K 42 Maz 14, K 19 Kiel 56, K 44 Gór 257.

43 – Za stodołą / pod gajem / w lesie / za browarem na rzece pasie dziewczyna kaczyce.

Za stodołą na rzece pasła dziócha kaczyce. ... Przyszedł ku niej Janiczek, nawrócił jój kaczycek. Rog Śląsk 51, Pieś Śl 2/434, war.: Kam Pom 212, Pieś Śl 1/327, 328, K 43 Śląsk 59, ZWAK 1880/134; ... Kasia ... K 46 Ka-S 40, war.: Kam Pom 280, LL 1964/1-2/50; Za jeziorem ... panna ... K 12 Poz 185; Pod zielonym gajem ... dziewczeczka ... Pieś Śl 1/329, war.: ZWAK 1885/197; Za browarem ... Kasia ... K 39 Pom 221; A na rzece, na rzece ... zawróć-ze mi kaczyce! Heruś, heruś, kacorze, ... Zimna, zimna a cysta, mała-s Kasiu a pysna! Zimna woda gdyby lód, twój buziacek gdyby miód. K 22 Łęcz 123, podob. K 4 Kuj 42, 101; ... Heruś heruś, kaczyce, bystra woda na rzyce, Heruś heruś, kacorze, bystra woda w jeziorze ... Zimna woda, a bystra, jestem panna, a cysta. K 46 Ka-S 137; ... Hanka kaczyce. Pieś Śl 2/435; Ej w lesie w lesie, na rzece, Pasie ... ZWAK 1885/176.

44 – Dziewczyna wpada/skacze w rzeczkę/strumyk, moczy spódniczkę/nóżki / stoi po pas w wodzie [= traci dziewictwo].

Z tamtej strony zielonego dwora pasła panna prześlicznego pawa. Ona za nim, ona za nim tem szeroczkim krocziem, wpadła w rzyckę, zmaczała spódniczkę. K 46 Ka-S 45, war.: K 12 Poz 33, Krzyż Kuj 1/201, K 22 Łęcz 91, K 40 MazP 495, K 25 Maz 24, K 28 Maz 242, ZWAK 1880/219; ... stanęła we wodzie. K 46 Ka-S 44, war.: LL 1962/1-2/58; ... stoi po pas wody. K 22 Łęcz 92; ... Ona za nim śladem pomaluszku, wpadła ... rozmacała spodnickie. K 40 MazP 495; ... Nóżki zamaczała. K 12 Poz 33; ... wpadła w strumyk, stoi po pas w wodzie. K 26 Maz 223.

45 – Przy dolinie rzeka – dziewczyna czeka na miłość.

Dolina, dolina, przy dolinie rzeka, czemu mnie nie kochas, czy nie jezdem grzecna. Dolina, dolina, przy dolinie trawka, czemu mnie nie kochas, czy ja nie zabawka? K 28 Maz 237, podob. K 25 Maz 62.

46 – Koniki u rzeki, wołki u jeziora, dziewczyna do domu.

Kóniki u rzeki, wołki u jeziora, Pójdź do dom dziewczyno, nie cekáj wieczora! ZWAK 1880/170, ZWAK 1891/68; war.: ... Zajmij je Maryś do dwora ... K 21 Rad 109; ... do rzyki, ... do jiziora, Da jidź, Cyraniczko, do dum, ... TN Świeciechów 1967.

47 – Woda zalewa kwiaty przy rzece – ludzie obmawiają dziewczyną.

Pięknie tám kwiateczkom, co stoją przy rzece, A jeszcze jest piękniej ubogi dziewczęce. Przyjdzie woda, przyjdzie, kwiateczki przygloni, A ubogie dziewczę każdy rad obmówi. Pieś Śl 2/182, war.: Pieś Śl 1/421, Pieś Śl 2/590, Stoin Żyw 455, ZWAK 1885/257.

48 – A za rzeką byski/woły moje.

a. A za rzeką moje byski, za rzeką, uduśiła baba dziada porzycką. K 27 Maz 349.

b. A za rzeką wołki moje, za rzeką, a mam ci ja kochaneczkę daleką. K 16 Lub 306.

c. Hej za rzeką woły, jedyna, hej za rzeką, za rzeką, osmagalaś wołu nogi, tera jedyna, kaleką, tera jedyna, kaleką. K 16 Lub 307.

49 – Dziewczyna skacze do rzeki, by uciec przed zalotnikiem.

Wędrowała bladus przez cisowy lasek, a poszed ci za nią nadobny Wojtaszek. Poczekaj, kochanko, dam ci na trzewiki, ona się go zlekła, skoczyła do rzeki. Powiesiła wianek na pleconym płocie: dajże mnie ty pokój, ubogiej sierocie. K 40 MazP 202, war.: K 46 Ka-S 33, K 6 Krak 118.

50 – I. Dziewczyna ucieka przed chłopakiem i zmienia się w rybkę/raczka/indykę, która/który pływa/siada w (głębokiej/modrej) rzece / bystrej wodeczce / Wisetce; II. Chłopak zarzuca sieć i wyciąga rybkę/raczka/indykę z rzeki / z wody / z Wisły.

Jeździłem ja we dnie i w nocy, wyjeździłem ja koniowi ocy, tak ty moją musis być, moją wołę ucynić. A ja się stanę wodną rybecką, będe pływała głęboką rzeką, ale twoją nie będe, ja się panną nabęde. Mają rybacy takie siatecki, co wylapują rybki z wódecki; tak ty moją musis być, moją wołę ucynić. K 22 Łęcz 102; war.: A ja się ... drobną rybecką ..., A ja jednak ..., Woli twojej nie spełnię. A ja mam takowego pieska, Chwyci on tę drobną rybeczkę, A ty jednak ... Pieś Śl 2/247; ... Przerzucę ja się drobną rybeczką, ... A twoją nie będe ... Pieś Śl 2/244; ... złota rybeczką, ... m^uödru rzeczkę ... Biel Kasz nr 410G; ... bystrą wodeczką ... Biel Kasz nr 410B, F; ... bystrą Wisetką ... Biel Kasz nr 410E; Stanę ja się maluśką płociczką, A popłynę ... Lom Śląsk

269; *Przedziergnę się tą białą rybecką, i ... za starego nie pójdę ... A mają ci ludzie takie wędy, co wylowią gdzie je rybka kędy, za starego musis ...* K 25 Maz 54; *Zwinę ja się w tę dziką indykę i polecę na daleką rzekę, tak ja twoją nie będę. A mam-ci ja takowego strzelca ...* K 21 Rad 28; *A zrobię ja się maleńkim rackiem, w rzęce u brzegu cicho pod krzackiem, a to ja twoją nie będę. Są ta rybacy, co mają saki, oni chytają ryby i raki, a to ty moją musis być, bo nie mozes się nigdzie skryć.* K 46 Ka-S 99, inne war.: →gwiazda nr 30, →jezioro nr 28, →struga nr 15, →woda nr 113.

51 – Po rzece płynie przebity mieczem kochanek.

Rybaczki, rybaczki jak Boga żywego, jeżeliście nie widzieli Jasieńka mojego. Widzieli, widzieli Jasia nieżywego, ostrym mieczem przebitego rzeką płynącego. Kasiula skoczyła z mostu wysokiego, i zabrała dziecięcę do Jasia swojego. K 1 Pieś 142; war.: *Śniło się Marysieńce na łóżku leżącej, że Jasieńko utonął po rzece płynącej.* K 1 Pieś 142, tamże war.: ... po morzu płynący.

PIEŚNI RODZINNE

52 – Rodzina jest za (siódmą) górą, za rzeką [= daleko].

a. *Lećże ptošku, lećże w las, po rodzinecke, bo juz czaz, bo rodzinecka daleko, za siódmą górą, za rzeką.* Plat Krak 513.

b. *Tam za górą, tam za rzeką, hej, Gdzie się mgły po ziemi wleką, hej. Tam jest ojciec, matka. Tam siostra ji brat, Tam rodzinna chatka, Tam cały mój świat.* TN Gorajec 1975 [ten sam tekst funkcjonuje jako pieśń żołnierska].

53 A – *Wstała Haniusia rano, raniutko i poszła sy po wody; – Rzeczko szeroka, rzeczko głęboka, Ja naczepać nie mogę. Topiłabym się, topiłabym się, Ale mi szkoda duszy; Wzięłam ja sobie męża hullaja I szanować go muszę.* Ad Zam 21.

53 B – *Matkę rozpacz ogarnęła, Bierze dziatki wszystkie z sobą I staje nad brzegiem rzeki, Aby pozbyć nędzę taką.* Nyr Kar 310.

53 C – Rzeka mówi.

Schodziła się rzeka z wodą za Zosińką, za nadobną. Rzeka mówi: utopię ją, woda mówi: zabierę ją. Zabierę ją w cudze kraje, matusi na wychowanie. K 12 Poz 115; war.: *Ugania się Wisła z wodą, o Basińkę, o nadobną. Wisła mówi: utopię ją, woda mówi: wyrzucę ją. Jasio mówi weznię ją ją, dam matusi, wychowa ją, aż do roczku do ósmego, do powrotu, do mojego.* K 12 Poz 116, nadto war.: Biel Kasz nr 98.

PIEŚNI SIEROCE

54 – Sieroty chcą popłynąć rzeką w świat.

Sieroty, sieroty! Duzo was na świecie, dziwują się ludzie, gdzie sie podziejecie. Wy sie nie dziwujcie, gdzie sie podziejemy, idzie woda rzeką, to nią popłyniemy. K 19 Kiel 89, war.: LL 1979/1-3/87, ZWAK 1880/139; ... leci ... Biel Kasz nr 169A, por. Grzeg Wier 19.

55 – Ojciec/siostra sieroty utonęli na głębokiej rzece / w rzece.

a. *Oj rodzina, rodzina marnie wyginęła, oj brata mi zabili, siostra utonęła ... Oj brata mi zabili w karcmie na muzyce, a siostra utonęła na głębokiej rzyce.* K 19 Kiel 108, war.: Plat Krak 510; ... *Siostra utonęła w rzęce pod lodami.* K 19 Kiel 150.

b. *Nad rzeczka, co bystro płynie, Biédnu dziewczynu płakała ... Tu méj matki jest mogiła, Ojciec utonął w téj rzęce, Bratam także utraciła, I w cudzej jestem opiece.* ZWAK 1878/101.

c. *Oto mej mamy mogiła, ojciec utonął w tej rzece, brata na wojnie zabito, a ja się tułam po świecie.* TN Kolonia Gałęzów 1979.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

56 – Smutna/senna rzeka towarzyszy usypianiu dziecka, żołnierskiego syna.

Smutna rzeka, księżyc w dal odpłynął, Ciemna noc na liściach kładzie dłoń. Śpij dziecino, śpij żołnierski synu, Już niedługo obudzimy broń. Świr Pieś 401, war.: Świr Pieś 402; *Srebrne gwiazdy spadły w ciemną toń ...* Świr Pieś 403; ... *W mrokach błyszczą wody toń.* Świr Pieś 402; ... *księżyc po niej pływa, Senne dłonie chyli nad nią klon. Śpij ...* Świr Pieś 401, 402, 403; *Senna rzeka, ... srebrne gwiazdy spadły w ciemną toń.* Świr Pieś 401.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

57 – (Niebo się gniewa), rzeka zalewa wioski/domy.

a. *Niebo się zagniewało, deszcz leje strugami, Woda z łozysk powstaje, co się dzieje z nami. Niesie domy i ludzi dunajcowa fala, Padła ofiarą wody niejedna rodzina. Inne rzeki co robią: wszystko zalewają, Ludzie w strasznej rozpacz na dach uciekają.* Nyr Kar 344.

b. *A Rodzina Kusiołów cudu tu doznała, Woda z rzek wystąpiła, cały dom zalała. Straszna fala przychodzi, bierze swą ofiarę. – O, Jezu, z nieba Boże, oddal od nas karę! Przenajświętsza Paniątka cud tu uczyniła, Trzy ściany poszły z wodą, a jedna została. I piec im był obroną: na nim zamieszkali I Najświętszej Paniątce za to dziękowali.* Nyr Kar 345.

PIEŚNI RELIGIJNE

58 – W rzece pod jaworem dziewczyna pierze chusty.

a. *Pod jaworem rzeczka stała, Tam dziewczyna chusty prała. Przyszed do ni dziad ubogi, Ty dziewczyno podaj wody. Ja nie podam, bo nieczysta, Naleciało z klonu liścia. Ta woda od ciebie jest czystsza znać żeś panna najgrzyśniejsza ...* TN Jacnia 1965; *Nad jeziorem lipka stała ...* K 24 Maz 142, podob. ZWAK 1880/94, Kot Zn 155, TN Łubki 1965, TN Janowiec 1979, Her Kal 2/184, LL 1959/3–4/55, K 12 Poz 309, K 4 Kuj 68, K 20 Rad 101, K 22 Łęcz 161, K 40 MazP 384, Kot Zn 164, 168, 483, K 17 Lub 9–10, TN Ostrówek 1986, war.: Biel Kasz nr 87.

b. *Tam sie szczerze spowiadała, pokute sobie zadała, z rzeki wode tam nosiła ji to droge nią rosiła.* TN Wola Chomejowa 1986.

59 – Rzeki płyną wkoło drzewa żyjącego w pośrodku raju/sadu.

Ujrzała [Terezja] drzewo żyjące, w poszrodku raju stojące, rzeki wkoło niej płynące, wszystkie święte weselące. Coż tam było za przyjmianie, na złoty tron wprowadzanie, anielskiej gry wychwalanie. K 40 MazP 573; war.: ... sadu ... *Z obu stron rzeki płyneli, świętech, wiernych weselili.* K 40 MazP 388.

BALLADY

60 – Woda z rzeki wylewa się, gdy chłopiec zabija dziewczynę.

Oj Zosiu, Zosiu, zabije cie, Twoje białe rączki połamie cie. ... Jak to pierwsze słowo wymawiała, Jaz sie woda z rzeki wylewała. Jak to drugie słowo wymawiała, Jaz sie kalina obsypała. Jak trzecie słowo wymawiała, Jaz jo mama we śnie usłyszała. TN Jacnia 1964; war.: *Oj, nie pójdę ja tam [za miasto], la Boga! Dajcie mi przemówić trzy słowa. Gdy to pierwsze słowo przemawiała, Aż się w lesie sosna ugiwała. Gdy to drugie słowo przemawiała, Aż się woda w rzece wylewała.* Kot Rzesz 433; *A jak Kasia pierwszy raz wołała, Aże się po lesie ... Trawka zwijała. A jak Kasia drugi raz wołała, Aże się z Dunaju ... Woda chlustała.* Rog Śląsk 70; →woda nr 185.

61 – Za przewóz przez rzekę dziewczyna płaci wiankiem.

Płynie rzeka, płynie, W bardzo bystrym biegu, Przewoźnik przy łódce stoi Tam na drugim brzegu. Kiedy go ujrzała, Tak nań zawołała: Przewieźże mnie, przewoźniczku, Będę ja cię chciała. Przewieźże mnie, przewieź, Przewoźniczku młody, O, bo ja tobie zapłacę Z tej tam strony wody. A kiedy ją przewoził, Nie miała czym płacić, I musiała swój wianeczek U przewozu stracić. Pieś Śl 2/47; war.: *Nadobna dziewczeczka w świat odwędrowała; ... Idzie dalej, idzie i do rzeki przyszła; nie ma tam mosteczka, przewozu żądała. Przewieźże mnie, przewieź, przewoźniczku pyszny, zapłać ja tobie z tamtéj strony Wisły. Przewoźnik ją przewioz(ł), nie ma mu czem płacić; (a) przyjdzieć mnie, przyjdzie wianuszek utracić ...* K 40 MazP 267, inne war.: Biel Kasz nr 96, SFP Krz 268 „Nadobna dziewczyna przez las wędrowała”; →jeziorko nr 12, →woda nr 103.

62 A – Nieszczęśliwa dziewczyna rzuca się do rzeki.

a. *Stanęła nad brzegiem rzeki dziewczyna pjąkna i młoda, Na wjatr rozpuściła swę włosi, ji rzekła ostatnie słowo: Płokochal mnie jeden szczerze, i myówjék, że mnie zaślubi, – Dziś inną se za żyona bjerze, mńią nieszczęśliwą zgubi.* Kam Pom 320.

b. *Stanyła nad brzegiem rzeki, skoczyła w strumień głęboki, bystro ją woda zabrała i popłynęła na wieki.* Stoin Żyw 245.

c. Gdy tak przyszła nad rzeczkę, tak sobie mówiła, skoro ja wysoka, skoro tyś głęboka, będę się kąpała. Gdy słowa te rzekła, do wody wskoczyła, za małą chwileczkę ładną panienczkę, woda wyrzuciła. TN Kolonia Gałęzów 1979; war.: *Poszła do dunaju i wody się pytała: Czyś taka głęboka, jaka ja wysoka, będę się kąpała. Te słowa mówiła ..., woda utopiła.* Biel Kasz nr 317A.

62 B – Po stracie ukochanej chłopak rzuca się / skacze do rzeki.

a. Przy oltarzu jego miła wyzionęła ducha. On zaszlochał, on zapłakał i wyszedł z kościoła, złożył ręce do modlitwy, tak do Boga woła: *Przebacz Panie swemu słudze, przebacz mu na wieki! Tej modlitwy nie dokończył, rzucił się do rzeki.* Folk Łódź 220.

b. Poszedł w góry, poszedł w lasy, klęknął na kolana, złożył ręce do modlitwy i mówi do Pana: – *Panie pozwól swemu słudze, by zamknął powieki; jeszcze tych słów nie wymówił i skoczył do rzeki.* Płat Krak 653.

63 – Nieszczęśliwi kochankowie toną w rzece.

a. *Przyjeżdża on do niej, Ona przy maszynie, Szyje suknię ślubną o wesolej minie. Nie szyj ślubnej sukni, nie szyj ją sobie, Lepiej weź uwij wieniec, założysz na naszym grobie. I poszli na spacer do najbliższej rzeki, Aby się tam połączyć, złączyć się na wieki.* TN Krasne 1966; war.: *Heleno, Heleno, Nie kończ sukni swojej, Tylko wuj wianek ruciany I włóż go na głowę. I poszli nad rzekę, Gdzie woda płynęła, Tam Hela z bogatym Jankiem W tej rzece tonęła.* TN Ulów 1979.

b. *Jaś przechodził rzekę proście, Zobaczył Basię na moście. I chciał jej zwłoki dobywać – Utonął, nie umiał pływać.* Kot Rzesz 465.

64 A – Dziewczyna wrzuca/puszcza na rzekę nieślubne dziecko.

Tam koło rzeki chodziła, Malutkie dziecię nosiła. Rybiarze łowią na rzece, Złowili dziecię w kolebce. Pieś Śl 1/84; war.: Po tej roli sierawianka chodziła, Małe dziecię we fortusku nosiła. I nadesła bystrą rzekę od młyna, Tamcić ona te dzieciątko wrzuciła. Trzech rybkarze dunajczek łowili, I te same dzieciąteczko trefili. Lom Śląsk 169.

64 B – Rybacy wylawiają dziecko z rzeki.

Tam łowiło dwóch rybaków na rzece, Wylowili dzieciąteczko w kolébce. I zwołano miejskie panny, zwołano, O dzieciątko i o matkę pytano. I w czerwieni miejskie panny, w czerwieni, Tylko jedna burmistrzanka w zieleni. Rog Śląsk 76, war.: K 12 Poz 220, K 4 Kuj 51, K 1 Pieś 163, Pieś Śl 1/81, Lom Śląsk 176, LL 1963/4/7; *Rybaczylsi rybackowie na rzece, natrafili ... Jeden mówi do drugiego: – weźma to, damy zwónić na ratusiu – cyje to? Śtery razy na ratusie – zwóniono, anizeli miejskie panny – zwabiono. Wsyskie panny ..., (W)syskie panny – we wionkü, aby jedną burmistrzankę – we rąbkü.* K 12 Poz 222, podob. Biel Kasz nr 85.

65 – Niewierna żona chce uciec przed gniewem męża udając, że idzie do rzeki po wodę / po ryby / zmywać talerze / prać.

O, moje pachole podaj mi trzewiczki, Niechże ja obuję i wyjdę do rzeczki, może męża złość minie. Ol Podl 148, war.: K 1 Pieś 89; ... *z konewką ...* K 16 Lub 296; ... *Pójde z chłopcy do gajowej rzycki ...* K 1 Pieś 111; ... *pójdę ja po wodę do rzeki ...* K 1 Pieś 94, Pieś Śl 1/6; ... *pójdę z ludźmi do rzeczki ...* ZWAK 1884/73, podob. Krzyż Kuj 1/181; ... *pójdę ja z dziewczkami po wodę ...* K 1 Pieś 107; ... *a bieży po ryby do rzyki ...* K 1 Pieś 85; ... *pójdę z praczkami do rzyki ...* K 1 Pieś 114; ... *pójde talérze umywać do rzeki ...* K 1 Pieś 103; ... *powędruję z pannami do rzeczki ...* Ol Podl 146.

66 – Woda, woda przyjmij-ze mnie, bo Pan Jezus nie wie o mnie. I wleciała (gołębica-dusza) do wody sukający ochłody. I upadła do rzyki, warty na nią scupaki. I upadła do jeziora, gonily ją do wieczora. K 23 Kal 126, zob. war.: Biel Kasz nr 35.

BAJKI I BAŚNIE

67 A – Uciekająca przed pościgiem panna rzuca ręcznik/wstążkę, z którego/której powstaje rzeka jako przeszkoda (z grzebienia – góry, ze szczotki – las).

a. [Królewicz chce poślubić siostrę. Ta za radą czarnoksiężnicy znajduje dziewczynę podobną do siebie – zaklętą pannę. Obie uciekają przed zjadarką.] *Za powtórném jój zbliżeniem królowna rzuciła ręcznik; zrobiła się rzeka. One przepłynęły wierzchem wody;*

zjadarka, nie mogąc tak płynąć, pobiegła po cebrzyk, weszła do niego (niby do łodzi) ...
K 8 Krak 24.

b. [Panna uciekająca przed ojcem lub jego wysłannikami rzuca poza siebie przedmioty, z których powstają magiczne przeszkody – rzucona szczotka zmienia się w las, grzebień w górę, a wstążka w rzekę.] Krz PBL nr 313A, 314, 327A.

67 B – Królowna i królewicz w ucieczce przed pogonią władcy podziemnego królestwa zmieniają się w rzekę i most.

[Królewicz Milan i Welena, córka władcy podziemnego królestwa uciekali przed Czernuchem, ojcem Weleny.] *Milan zeskoczył z konia, przyłożył ucho do ziemi i rzekł: Prawda! gonią nas, gonią, i są tuż za nami! Welena pomruknawszy kilka słów tajemniczych, zmieniła się natenczas w rzekę ... Czernuch wołał już z daleka do powracających: Półgłówki! oszukano was; ten most i owa rzeka, to byli oni sami.* K 14 Poz 41, por. Krz PBL nr 313A, 314.

68 – Woda ze źródła/strumyka/rzeki ma czarodziejską moc.

a. [Młodzieniec najadł się w lesie jabłek] i napił się wody ze źródła, bo płynęło u spodu i zmorzony snem usnął. [Wyrosły mu rogi.] ... *zawłókt się jakoś do drugiej jabłoni, pod którą także płynął strumyk. ... znowu się napił wody [Rogi mu odpadły.] ... Nabrał wody z tej i owej rzeczulki i wrócił do stolicy ... [aby się zemścić na królownie, która mu zabrała cudowną sakiewkę, ładownicę i płaszcz].* K 36 Wol 432.

b. [Król odciął obie ręce i piersi córce, bo nie chciała być jego żoną. Ożenił się z nią królewicz, urodziła synka, ale przez intrygi ojca musiała iść w świat.] *Idą, taj idą – aż małeć prosi się matki, żeby go zaszadziła na ziemię. On wyskoczył z torbeczki, pobiegł do rzeczulki, która płynęła opodal, nachlupał wody na ręce i piersi matki, poprzykładał je i poprzyrastały jak trzeba.* K 36 Wol 444.

69 – Topielica wychodzi z rzeki karmić dziecko.

[Zazdrosna pani utopiła w rzece żonę króla. Brat topielicy pō wypiciu wody zamienił się w baranka, siostra zaś została przemieniona w gęś.] *A baranek chodził co dzień z dzieckiem [tej siostry] na swoim grzbiecie nad brzeg rzeki, i tam do pływającej gęsi żałośliwie się odzywa: Przypłyni, przypłyni gąseńko, ... siostrzeńko, niech nie płacze dzieciąteńko! I gęś przypłynęła, wyszła z wody na brzeg i zrobiła się kobietą i piersi swemu dziecku dawała.* K 17 Lub 187, podob. K 42 Maz 489, Cisz Krak 76, por. opowieści wierzeniowe nr 85; →woda nr 206.

70 – W rzece chłop łowi złotą rybę, która spełnia jego życzenia.

a. *Ráz był chłop i baba. Pošli oboje chytać ryby do rzeki. Chłop załozuł sak ... trzeci ráz i wyciągnuł rybe. Chciał jo wziąć, ale ryba go prosi, żeby jo puścił nazád i żeby na drugi dzień przysel to jo tagze chyci. Baba nie chciała żeby puszczać rybe, ale chłop rzucił jo we wodę.* MAAE 1908/262, podob. MAAE 1908/261, war.: Krz PBL nr 555.

b. [Chłopak wygnany przez macochę wędrował po świecie.] *Gdy wyszedł z lasu, wjrzał pole i szeroką rzekę; tu usłyszał jakoby plusk w sitowiu ... i zobaczył w zastawionej sieci miotającą się wielką rybę o złotych łuskach i srebrnych skrzelałach i z głową jakoby ludzką. Ta zawołała: Człowiecze uwolnij mnie z mojej niewoli, a odwdzięczę ci to swojego czasu.* K 42 Maz 517, war.: Krz PBL nr 555.

71 – Kobieta przemieniona w rzekę.

[Bracia szukali szczęścia, trzy razy przechodzili koło rzeki, a za rzeką, za każdym razem był smok, tylko, że za każdym razem miał więcej łbów. Bracia pobili trzy smoki, obcięli im łby.] *Myślita, co w-ista go pobzili. Jeszcze od tych smoków su kobzity. Jana jest w budynek przemnieniona. Ta drugo jest w jebłonka, a ta trzecia w rzyka przemieniono.* Kon WiM 85.

72 A – Zazdrosne siostry królowej puszczają na rzekę jej dzieci.

Drugi ráz królowá miaúa dwoje dzieci: córke i syna. Te siostry znowu gádaüy tak: Dáj, okápemy ci. I óny te dwoje dzieci puściüy na rzéke, a dwoje scéniunt owinéüy i podüożyüy ji ... Przy ty rzéce byü rybák i zobácyü to dziecúe – a to byü chyopic – i wzion je do siebie. Zono, pedá, przyniózrem ci dziecko, com zpuowiyü na rzéce. Cisz Krak 113, por. Krz PBL nr 707, nadto Etnl 1996 Bart 278–281.

72 B – Dziad z babą mieli synka Iwasia, a że koło tej wsi chodziła stułokciowa zmija, co dzieci jadła, więc oni bojąc się, żeby nie pochwyciła ich jedynaka, zrobili skrzynkę jasionową, zamknęli go w niej i puścili na wodę. Matka mu zawsze jeść na brzeg przynosiła. ...

Zobaczywszy i podstuchawszy to, zmija przyszła nad rzekę i zaczęła tak samo wołać. Ale Iwaś poznał, że to nie był głos matki i nie pokazał się z oczeretu. K 36 Wol 417.

72 C – [Król płodzi z siostrą syna i za pokutę wyrusza do Palestyny. Niemowlę wrzucone do rzeki wylawiają zakonnicy.] Krz PBL nr 933.

Ten sam motyw: →woda nr 205, →MORZE nr 94; por. opowieści wierzeniowe nr 96.

LEGENDY

73 – Św. Krzysztof przeprowaia ludzi przez rzekę.

[Św. Krzysztof] Służy u króla, ale opuszcza go, gdy ten żegna się na wspomnienie diabła, służy u diabła, dopóki ten nie okazuje strachu na widok krzyża, po czym postanawia służyć Bogu, jako panu najsilniejszemu i za radą pustelnika przeprowaia podróżnych przez rzekę. Krz PBL nr 768, zob. też Lop Śl 13.

74. Kania i jastrząb nie piją wody z rzeki i stawu/stoku, bo a. nie chciały pomagać Jezusowi przy stwarzaniu rzek i stawów; b. kania napaskudziła do stoku.

a. Kiedy Pan Jezus rozkazał wszystkim ptakom robić doły na rzeki i stawy, to kania z jastrzębiem odpowiedziały, że robić nie będą, boby sobie suknie powalały. Za to harde stawienie się boskiej osobie, zabronił im Pan Jezus pić z rzek, stawów i stoków ... ZWAK 1883/113, nadto Krz PBL nr 2537.

b. Kiedy wszystko ptastwo, posłuszne woli bożej pokopało doły na rzeki i stoki, a Pan Jezus nappełnił je wodą, wtedy kania rozloszczona że i ją nagnali do roboty, napaskudziła do jednego stoku. Za to Pan Jezus zabronił jej do końca świata pić z rzek i stoków, jeno z wierzchołków gór i liścia z drzew. ZWAK 1883/114; nadto Krz PBL nr 2537.

75 – Św. Bogumił / św. Jacek / Matka Boska suchą nogą przechodzą przez rzekę.

a. [O św. Bogumile, arcybiskupie gnieźnieńskim:] Przez rzekę Wartę suchą nogą przechodził i swych parafijan przeprowadzał, czego dowodem dotąd leżący kamień nad brzegiem rzeki, a na nim znaki stóp świętego. K 23 Kal 203.

b. Legenda mówi, iż święty Jacek, chcąc pod Czerwińskiem przebyć Wisłę, gdy nie znalazł łodzi, płaszcz swój rzucił na wodę i po tym płaszczu przeszedł suchą nogą całą rzekę. K 24 Maz 29.

c. [Matka Boska i dziewczyna, która była u niej na służbie] Szły przez las i przyszły nad rzekę. Pani jej mówi: „Musisz mię przenieść przez rzekę”. „Nie przeniosę; jakbym się utopiła, a powtóre ja pani nie uniosę”. I przeszła pani sama przez rzekę. Pani szła suchą nogą, ale ona gdy szła, chciała się utopić, dopiero jej pani podała laskę i wyciągnęła ją z wody. Cisz Krak 143.

76 – Pan Jezus stwarza ryby rzeczne z garści prochu wysypanego na wodę.

Raz Pan Jezus szedł z świętym Pietrem kole Wisły, więc pedział do swego towarzysza: Trza ludziom popozostawiać pamiątkę po sobie. Schylił się do ziemi, wziął garść prochu i sygnął nim na Wisłę i unetki z tego prochu siła powstała przeróżnych ryb, które stamtąd porozlatywały się do mniejszych rzek i strug. ZWAK 1883/115; war.: [Św. Piotr i Pan Jezus:] ... a kie ku rzyce przyśli, ugieni sie i Pán Jezus wlaż piersy do wody, a św. Piotr za nim ... Ale P. Jezus wiedział dobrze ůo tém, co św. Piotr robi [je kukielki] i na tę pamiątkę z tych kawałków kukielki, które św. Piotr do wody upuszczał, stworzył P. Jezus ryby, które sie wnet rozmnożyły. ZWAK 1883/36.

77 – Najświętsza Panienska co sobotę pierze pieluszki w rzeczce.

[Najświętsza Panienska:] Miała ona maleńkiego Syneczka, któremu co sobotę prała pieluszki w rzeczce i suszyła je w słońcu na zielonej łące, między kwiatuskami. Od tego czasu, jakby na pamiątkę tamtych dni, w każdą sobotę, chociaż na krótko, musi zaświecić słońce i rozjaśnić ludzkie serca. Dek Sier 187.

78 – Kania mąci wodę w rzece, w której Najświętsza Panienska kąpie Syna.

[Dlaczego kania pije mętną wodę?] Przed zachodem słońca Najświętsza Maryja kąpała swego syna w rzeczulce. Przeszkadzała jej w tym kania, która piła i bezustannie mąciła wodę. Najświętsza Maryja odpędzała ją i prosiła, żeby poszła tam, gdzie w wodzie złote piaski, tam,

gdzie nie ma mułu. [Kania jakby tego nie słyszała, dlatego za karę pije teraz mętą wodę.] Dek Sier 188.

79 – Skarby w rzece to talary, które czapla otrzymała od Boga i wysypała do rzeki.

Miała czapla kiedyś dużo pieniędzy, bo Pan Bóg i jej i wilkowi dał po worku talarów srebrnych. Wilk mądry porozpozyczał ludziom i teraz za procent zabiera im bydło, a głupia czapla wysypała swoje do wody. Więc też chodzi z głową spuszczoną po brzegach rzek i jezior, szuka tych swoich talarów i dotąd ich jeszcze nie odszukała. K 19 Kiel 203.

80 A – Wół/krowa przenoszą Pana Jezusa przez rzekę, za co otrzymują nagrodę (dar szybkiego nasycenia się), koń, który odmówił – zostaje ukarany wiecznym głodem.

Kiedy Pan Jezus chodził po świecie, przyszedł raz nad rzekę, gdzie się pał koń z wołem. Prosił naprzód konia by go przeniósł na drugą stronę, ale ten nie chciał, mówiąc, że: tylko com wyszedł z zaprzęgu i muszę się spieszyć z jedzeniem, bo wkrótce znów go [tu: 'mnie' – SN] zaprzęgną. Pan Jezus powiedział mu: paś-że się i poszedł do wołu. Chociaż wół razem był w pracy z koniem, natychmiast grzbiet nastawił i przewiózł Pana, za co otrzymał w nagrodę prędkie nasycenie, a koń został ukarany ciągłym głodem. K 28 Maz 365, podob. ZWAK 1887/38; W czasach gdy Pan Bóg chodził po świecie [koń wymówił się od przysługi, a krowa] powiedziała: przeniosę cię i z Panem Bogiem na grzbiecie przepłynęła rzekę. LSE 1963/115, podob. ZWAK 1891/269, por. Krz PBL nr 2503.

80 B – Chłop, który przenosi Pana Boga przez rzekę zostaje nagrodzony skrzynką pieniędzy, a ten który odmówił dostaje truchłą z gadami.

Pan Bóg chłopu, który odmówił przeniesienia przez rzekę, daje „truchłą” z gadami, chłopu zaś, który prośbę spełnił, skrzynkę pieniędzy i koguta do jej wożenia. Krz PBL nr 715.

81 – Dziewczyna pomaga Panu Jezusowi i św. Piotrowi przejść po ławce przez rzekę.

Jednego razu szedł Pan Jezus ze świętym Piotrem po świecie; obydwaj wyglądali jak starszankowie. Właśnie mieli przechodzić rzeczkę, na której dziewczka położyła ławkę i prała bieliznę kijanką. Puścisz nas? mówi Pan Jezus. – Niechaj Bóg prowadzi! Odrzekła dziewczka, kładąc ławkę, aby po niej przeszli. K 8 Krak 92.

PODANIA

82 – Rzeka powstaje z wody rozlewanej z dzbanka dziewczyny, która ucieka przed zbójcem.

Tam gdzie Tuja uciekając przed zbójce Kunikiem rozlewała wodę z dzbanka, powstała rzeczka. Tworzy ona liczne zakręty, wije się jak wąż. Rzeczka ta po dzień dzisiejszy nosi nazwę „Tuja” na pamiątkę dzielnej dziewczyny, która wolała skoczyć w głęboką toń niż zostać żoną zbrojcy Kunika. Łęga Pom 25.

83 – Dziewczyna rzuca się do rzeki uciekając przed natrętnym zalotnikiem.

a. [Możny rycerz usiłował skłonić służącą do złych czynów; dziewczyna się bronila i modliła.] Gdy pomimo tego rycerz nie dawał jej spokoju, rzuciła się ze spadzistej góry w nurty Łyny ... Na miejscu, gdzie skończyła życie pobożna dziewczyna, pokazywała się czasami postać dziewczęca. Czerpała rękoma wodę z rzeki, maczała nią głowę, a z włosów jej bił jakiś olśniewający blask. Widzieli to pasterze pasący bydło na brzegach rzeki. [Potem zbudowano na rzece tamę. Rzeka jest teraz brudna i cuchnąca, dziewczyna się już nie pokazuje.] Stef WarmOp 67.

b. [Bojarówna ucieka na koniu giermka przed rycerzem, który chce ją porwać.] Bojarówna widzi, że już ją pogoń dosięga, a przed nią oto jest rzeka. Rzuca się więc w jej fale i ginie. Rycerz po niewczasie żałuje bohaterskiej dziewczyny, nazywa jej imieniem bezimienną dotąd rzekę, a nad rzeką tą każe zbudować miasto Mysz. LL 1958/1/32.

PODANIA HISTORYCZNE

84 – Św. Stanisław ocala Żyda Jankiela od śmierci w nurtach rzeki.

[Za panowania Augusta II św. Stanisław uczynił cud.] Żyd Jankiel ... wpadł w same koryto Wisły i tonął. [General saski zapytał polskich biskupów:] A dlaczegoż teraz wasz

Stanisław nie poratuje tego Żyda, który pasuje się ze śmiercią w głębinach wody? Biskupi i panowie polscy pokłękawszy z odkrytymi głowami, prosili ś. Stanisława, aby dla ich honoru cud pokazał. Jankla nie było już widać na powierzchni, bo został falami pochłonięty; lecz po jakimś czasie dostrzeżono go wychodzącego na ląd przeciwnego brzegu. ... zeznał, że gdy bez przytomności już leżał na dnie rzeki, stanął przed nim jakiś biskup w kościelne ubrany szaty i rzekł: pójdź za mną! a wzięwszy go za rękę, po dnie Wisły przeprowadził do lądu, na którym zniknął mu z oczów. Tak wybawiony od śmierci Jankiel przyjął chrzest i imię Stanisława. K 20 Rad 260, podob. K 16 Lub 12.

OPOWIEŚCI WIERZENIOWE

85 – Topielica wychodzi z rzeki karmić dziecko.

Macocho ... wychodziła co dnia na zaranku nad rzekę, a nucąc piosnkę ... wywoływała topielnicę. Marysia ukazywała się zawsze nad brzegiem, a z płaczem i łkaniem karmiąc przyniesionego syna, gdy głód i pragnienie niemowlęcia ukoila, nikięła w głębiach wody. Wój Klech 290, por. bajki i bańnie nr 69; →woda nr 206.

86 – Utopiec chce wciągnąć człowieka do rzeki.

Dawno, bardzo dawno temu ... woda w rzece była czysta, więc rozwijało się w niej życie. Najważniejszymi mieszkańcami rzeki były utopce. ... Charakteryzowały się tym, że gdy wieczorem ktoś błędził brzegiem rzeki, wciągały go do wody. Sim ŚlOpol 131, 132; podob. Utopiec wychodzi z rzeki, wciąga do rzeki ludzi, rozrzuca kopy siana, grzeje się przy świetle księżyca, szyje but itd. LSE 1962/122, Bar ŚrodP 191, Dek Sier 132, 134, K 17 Lub 93, 94, Sim ŚlOpol 128, 131, 134, 135, 136, Sim Gad 65, 69, 72, 74, 82, Sim Wierz 242, 244, Śmiel Opol 38, Lom Baj 209, Plut Glog 2/132, Kot Podg 52, K 48 Ta-Rz 269, K 35 Przem 233, K 45 Gór 512, ZWAK 1885/62, 63, ZWAK 1886/112, Lud 1982/123, Wisla 1887/72, Pel Dem 82, 87, Wój Klech 287, 288, Tom Drz 107, por. Krz PBL nr 4060.

87 – Pyszne anioły, które Bóg strącił do morza, stawów i rzek, stają się utopcami.

Na początku świata Pan Bóg stworzył dużo aniołów. Część z nich była bardzo pyszna i zła. ... Wtedy Ponbócek nie wytrzymał ... i powiedzieli: Wszystko co złe fora z raju! Naroz wszyscy pyszni aniołowie zaczęli spadać i zlatywać. Jedni wpadli do samego piekła – no to som diobli. Drudzy wpadli do lasa – to tam są takie różne złe duchy z nich. Trzeci wpadli do morza, a z morza do stawów i rozmaitych rzek – a to są utopce. Sim Gad 57, podob. Sim Wierz 242.

88 – Dziewczyna kumuje topielcowi w pałacu ukrytym w rzece.

Toplec co nocy obrywał jabłka. Raz wyszła dziewczka na pole bardzo rano. Wtedy toplec prosił ją, ażeby mu kumowała. Dziewka poszła za nim. Jak tylko zbliżyli się do rzeki, woda się rozstąpiła i weszli do szklanego pałacu. Gdy zaś już stamtąd wracała, dał jej toplec pieniądze, ale te zamieniły się w końskie łajna, skoro stanęła na świecie. ZWAK 1886/113.

89 – W (starej) rzece pojawia się diabeł.

a. Boruta miał pannę w Gledzianówku, zajeżdżał do pałacu drogą nad łąkami ... Zabrał ją na spacer na łąki i tam potrafił utopić w starej rzece. Grodz Łęcz 36; podob. Na łąkach, jak się idzie z Łęczycy do Dobrogost, jest trzęsawisko na starym korycie rzeki Bzury, gdzie jeszcze dziś można zginąć bez śladu. Nazywa się Diabelskie Doły. Grodz Łęcz 28.

b. Pewnego razu jedna panna ze wsi poszła do rzeki po wodę, a tu wychodzi z głębin czarny panek w kapeluszu i woła ją, aby poszła się z nim kąpać. Pel Dem 90.

90 – Chłopiec bez grzechu przechodzi rzekę po powierzchni wody suchą nogą, grzeszny – moczy się po kolana.

(a) Pastuszek, nie znający innej modlitwy, skacze codziennie przez kłodę (rów) i w ten sposób oddaje cześć Bogu. (b) Prowadzony do kościoła przechodzi przez rzekę po powierzchni wody, jest bowiem bez grzechu. (c) W kościele spostrzega diabła, zapisującego grzechy ludzkie; diabeł wyciągając zębami skórę wołową, na której pisze, uderza się głową w ścianę, pastuszek wybucha śmiechem, (d) grzech ten sprawia, że w drodze powrotnej zapada (po kolana, po kostki) w wodę. Krz PBL nr 827.

91 A – Ogromna ognista rzeka z wąskim mostem oddziela raj i czyściec.

Jeszcze był kawał drogi do granicy czyścowej, poza którą następowały rajskie błonia ... Wtém ni stąd ni zowąd na granicy, napotyka ogromną rzekę: jój wody jak sadze czarne, płoną

ognisto w różnych kolorach. Na rzece tej szerokiej, zawieszony mosteczek tak wąski jak belka, że nawet jedną nogą nie stanie na nim dobrze. Z obu stron mostu djabli zanurzeni po pas w wodzie ... spychają natychmiast, ktoby tylko na most wniść się odważył. K 8 Krak 126, podob. K 7 Krak 21, 39; podob. o ognistym jeziorze, → jezioro nr 70.

91 B – Ognista rzeka z kładką oddziela niebo i piekło.

Żołnierz poszukuje w piekle oficera-zdrajcy, widzi cierpienia potępieńców, po kładce nad rzeką ognistą przechodzi do nieba. Krz PBL nr 472.

92 – Obcięte ręce zrastają się po umyciu w wodzie rzecznej.

[Teściowa obcięła ręce synowej i wygoniła ją z domu. Synowa szła z dziećmi i spotkała staruszkę.] *A staruszek: Idźżez tą drogą precz i napotkasz rzekę. I niech ci te dzieci umacają twoje ręce w jej wodzie i przyłożą gdzie trzeba, to ci się zrosną. ... Idzie ona nad tę rzekę i zrobiła, jak jej kazał, a ręka się zaraz zrosła ...* K 42 Maz 550.

93 A – Chłop przenosi śmierć przez rzekę.

a. [Chłop niósł śmierć na plecach po kraju, za co miała oszczędzić go i jego rodzinę oraz dać im bogactwo.] *Była lekka i milcząca, i tylko wołała, kiedy zaszli nad brzeg rzeki: Stój, nie przez wodę, bo byśmy oboje zniknęli. ... Zabrała mu śmierć żonę i dzieci. Wówczas zrozpaczony, pobiegł nad brzeg źródła i trzymając mocno zarazę na plecach, rzucił się we wodę i utonął. Zaraza przecież nie poszła z nim na dno, bo jako lżejsza podniosła się nad wodę; odwagę wszakże chłopca zrażona, uciekła i ukryła się w wąwozy karpackie.* K 15 Poz 10.

b. [Garncarz przeniósł kobietę przez rzekę. Gdy wrócił do domu okazało się, że zamarzył jego sąsiad. Wtedy garncarz doszedł do wniosku, że była to na pewno śmierć.] TN Bęczyn 1962.

93 B – Chłop próbuje utopić w rzece zarazę.

a. [Mężczyzna niósł na barkach morową zarazę pod postacią niewiasty.] *Przybywszy nad rzekę Prut, chciał ją ten człowiek utopić i skoczył do rzeki; ale utonął sam tylko, gdy tymczasem ona lekko jak piórko wzniosła się w górę i podążyła ku lesistym wzgórzom.* K 31 Pok 93.

b. *Szlachetny kmieć ruski jeden, umyślił własnym życiem ochronić współbraci: spotkał niewiastę zarazy, wziął ją na barki własne, uchwycił silnie rękoma, ażeby mu nie uciekła i rzucił się w głębizną rzekę.* K 31 Pok 93.

94 A – Do rzeki mąż wrzuca zwłoki niewiernej żony i jej kochanka.

(a) Żona prosi świętego, by zesłał na męża ślepotę, mąż podsłuchuje prośbę i odpowiada na nią, by żona go tuczyła, a to spowoduje utratę wzroku. (b) Tuczonego mąż udaje ślepcę i (c) zabija kochanka żony lub samą żonę, zwłoki zaś wrzuca do rzeki. Krz PBL nr 1380.

94 B – Żołnierz topi w rzece kochanków kobiety.

Kobieta zwabia do siebie trzech kochanków (garbatych) i zabija ich, po czym prosi żołnierza, by zwłoki przypadkowo zabitego wrzucił do rzeki. Żołnierz kolejno wynosi wszystkie trzy trupy, przekonany, że jest to jeden, który wraca; na dodatek wrzuca do wody człowieka czwartego, którego przypadkiem spotyka nad rzeką. Krz PBL nr 1536.

94 C – Pan topi w rzece żonę zamiast parobka.

(a) Pan chcąc się pozbyć parobka ucieka z żoną, parobek jednak albo ich dogania, albo wychodzi z worka, w którym się ukrył; (b) podczas noclegu nad rzeką zamienia miejsce z panią, pan zaś nie wiedząc o tym spycha do wody i topi żonę. Krz PBL nr 1000.

95 – Chłop przenosi wygodnisią przez rzekę i wrzuca go do wody.

Frant przenosi na grzbiecie wygodnisią przez rzekę i w środku jej pod takim czy innym pretekstem rzuca go do wody. Krz PBL nr 1576.

96 – Dziecko puszczone na rzekę w koszyku przez rodziców / zazdrosne siostry zostaje wyłowione przez rybaka/przewoźników/młynarza, pasterza, zakonnika, strzelca.

a. *Siostra i brat mieli syna. I kupili złoto trumienkę ... i puścili tego syna z trumienką na rzekę. I przyszedł rybak chytać ryby ... I wzion te trumienkę i przyniósł do chaty i dziecko się chowało do siedmi lat.* MAAE 1908/234.

b. [O niemowlęciu akuszerka powiedziała, że „zarznie” oboje rodziców.] *Tak ona posta (matka) nad rzekę i urwała sitawiu i upletła opatkę, którą oblała zywicą; w tę opatkę włożyła pościółkę i dziecko – i puściła to na Wisłę cy na morze.* K 21 Rad 180, por. Krz PBL nr 931.

c. [Pan wyjechał.] *Tymczasem żona pozwoliła sobie kiepsko i miała dziecko. Jak się urodziło, ona, że ji wstydno było, – kazała dziecko włożyć w kołyskę i z parą dukatami i karteczką, że jeszcze nie chrzczone, puściła na rzekę. Złapali to dziecko z kołyską przewoźnicy.* K 17 Lub 197.

d. [Bogacz kupuje chłopca od rodziców i w becze, pudle lub na krze puszcza go na wodę. Chłopca ratuje młynarz, pasterz, zakonnik lub strzelec.] Krz PBL nr 930.

Podobny motyw: →woda nr 205, →morze nr 94; por. bajki i baśnie nr 72.

97 – Bohater poślubia w obcym kraju dziewczynę, chrzci ją i broni przed atakiem diabłów, po czym oboje uciekają do jego domu przechodząc przez rzekę. Krz PBL nr 369.

ZAPISY WIERZEŃ I PRAKTYK

98 A – Rzeki biorą początek z mórz i wpadają do morza.

a. *Wszystkie rzeki ze świata, jak wyszły tak przychodzą do morzów, coby wody nie ubywało ś nich, bo dużo też planetnicy wyciągają wilgoci w górę, gdy zastawią tęczowe rogi.* K 7 Krak 36.

b. Rzeki wyciekają najczęściej z jednego morza i wpadają do drugiego. K 34 Chel 257.

98 B – Rzeką bierze początek z *morskiego oka.*

Na ziemi są morskie oka bezdenne, bo juźci wie to kto? ... Z tych źródeł, morskich oków (oczów) woda z pod ziemi i skał wychodzi, siurczy w strumień, aż i rzeka będzie. Rzeki wezbrane na deszczach płyną do morzów, a woda się przewala, coby jój nie ubywało. K 7 Krak 35.

99 – Rzeki to żyły ziemi, woda – jej krew.

Rzeki są to żyły ziemskie, które woda rozlewa się i ciecze tak jak krew w ciele ludzkim. Gdy w nas rzeki wysychają od posuchy, to pod ziemią wówczas są ulewne deszcze. K 34 Chel 257, zob. Slav Mit 96, Slav Tol 1/386.

100 – W wigilię św. Jana dziewczęta puszczały wianki na rzekę, by wróżyć o zamążpójściu.

Wieczorem w wigilię św. Jana (23 czerwca) zbierają się chłopcy i dziewczęta nad Wisłą lub inną rzeką lub potokiem, przepływającym wieś. ... Przy muzyce i ogniach sztucznych puszczały panny kosztowne wianki na (rzekę) Wisłę, a młodzież męska uganiając się za nimi w wystrojonych i oświetlonych łodziach, łapie je i z tryumfem wśród radości na brzeg wnosi. Udż Krak 59, podob. K 24 Maz 176, K 27 Maz 133, LSE 1963/90, TN Szczecbrzeszyn 1978, Kot Las 227, 228, 229, K 5 Krak 308, 309, K 49 Sa-Kr, LL 1958/1/33.

101 – W rzece (kałuży/stawie) topi się *marzannę/śmierć/zimę.*

a. [Mieszko I wyznaczył dzień siódmy marca, do którego wszystkie posągi pogańskie miały być zniszczone i w rzekach zatopione.] Długosz pisze, że sam był świadkiem, jak po wsiach i niektórych miastach bałwany Marzanę i Ziewonią na żerdzi we-tknąwszy, albo na sanki włożywszy, z żalonym i frasobliwym śpiewaniem po wsi no-szono, a potem w kałuże lub rzeki wrzucono, i spiesznie do domu powracano. K 11 Poz 215.

b. Potem dziewczyny rozbierają Marzannę, bałwana wrzucają do rzeki wśród hucznych okrzyków i całe zgromadzenie wraca do wsi z choiną, zdobną wstążeczkami, rozmaitymi malowanymi skorupkami jaj i szychem złotym śpiewając pieśń. K 43 Śląsk 17, 18, podob. Bar ŚrodP 291, Rog Śląsk 205, Plut Głog 2/93.

c. Robiono w ten dzień [w środę popielcową] w Lubelskiem śmierć, którą ze słomy lub grochowin uwinąwszy, na małym wózku po wsiach wozili, po czym topiono ją w rzece lub w stawie, albo też palono. K 7 Krak 176, podob. K 23 Kal 258, K 16 Lub 114, K 18 Kiel 46, K 5 Krak 264.

BIBLIOGRAFIA: Afan Poet 2/169–170, 201–203, 213–234; Bartmiński Jerzy, Kosyl Czesław, *O bystrej wodzie w jeziorze i nazwie rzeki Bystrzyca*, JP 1972/112–118; Bied Lex 251–252; Borsk Henryk, *Hydronimia staroeuropejska*, „Onomastica”, 1983, t. XXVIII; Brüc Mit 116, 180–184, 187; Bystron Jan Stanisław, *Pieśń o dziewczynie i przewoźniku*, „Lud” 1923/63–71; Chev Dic 2/221–232, 331–333; De Vries Dic 387; Decyk Wanda, *O nazwach początkowego i końcowego odcinka rzeki*, „Prace Filologiczne”, XLIII, 1998, s. 131–137; Domański J., *Średniowieczne nazwy Oławy i jej dopływów oraz związane z nimi nazwy miejscowe*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone profesorowi drowi S. Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 349–358; El Trak 169, 190, 195, 198–200, 202, 274, 275, 426, 427; For Sym 65–70; Gamlv Ind 825, 945; Grav Mit 43; Herd Lek 139; *Hydronimia Wisły*, Cz. 1, *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, pod red. P. Zwolińskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965; Kop SSym 365–367; Lur Przes 320, 362, 354–367; Lur Słow 206–207; Low Rel 83, 91, 208; Łukasik W., *Niektóre apellativa w nazwach wodnych w dorzeczu Warty i Wisły*, [w:] *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 14, 93–102; Masłowska Ewa, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury*, [w:] JOS, s. 197–205; Mif Tok 2/374–375; Pel Dem 82–92; Rajewski Z., *Święta woda u Słowian – źródła, rzeki, jeziora*, „Slavia Antiqua”, t. XXI, 1974, s. 111–117; Rieger Janusz, *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969; Rieger Janusz, *Zdrobniałe nazwy wodne dorzecza Sanu i dorzeczy sąsiednich*, [w:] *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, Warszawa 1955; Niebrzegowska Stanisława, *Na krawędziach ziemi są rzeki wielkie, co zamykają świat. O funkcji rzeki jako granicy*, TL 1999/1 [w druku]; Rieger Janusz, Wolnicz-Pawłowska Ewa, *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*, Wrocław 1975; Rozwadowski Jan, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948; Rzetelska-Feleszko Ewa, *Nazwy geograficzne*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław 1993, s. 414–417; Rzetelska-Feleszko Ewa, Dumaj Jerzy, *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*, Wrocław 1977; SFP Krz 160, 350, 416–417; Slav Mit 96–98; Slav Tol 1/386–390; Wört Hoff 2/1681–1694, 10/98, 339.

→ BAGNO, CHMURA, DESZCZ, DOLINA, DROGA MLECZNA, DUNAJ, GÓRA, GWIAZDY, JEZIORO, MORZE, POTOK, RUCZAJ, STRUGA, STRUMIEŃ, TĘCZA, WĄWÓZ, WODA, WODA RZECZNA, WODY, ZDRÓJ, ZIEMIA, ŹRÓDŁO.

Ewa Masłowska, Stanisława Niebrzegowska

WODA RZECZNA

Wstęp. Eksplikacja: Opozycje. Wygląd. Przemiana. Uzdrawiająca, czarodziejska i magiczna moc wody rzecznej. Świecenie. Zakazy. Obiekt działania sił nieczystych. Zastosowanie praktyczne i magiczne. Rytualny kontakt z wodą rzeczną. Woda rzeczna jako wyrocznia losu. Przepowiednie. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja →rzeka. **Bibliografia.**

Obraz wody rzecznej jako wody płynącej w polskiej kulturze ludowej jest przeciwstawiany obrazom wód stojących, które wypełniają →jeziora, →morza, stawy. Jako sakralizowana – w okresie Świąt Wielkanocnych i Bożego Narodzenia użycza swej czystości i mocy, zapewniając osobom mającym z nią kontakt czystość ciała i zdrowie. Jako woda płynąca zabiera ze sobą choroby i uroki, które *rzucane na rzekę*, mogą odpłynąć wraz z bieżącą wodą. Wedle opowieści wierzeniowych woda rzeczna to woda uświęcona: w niej Maryja kąpała Dziecię i prała pieluszki, w niej został ochrzczony Jezus.

Wiara w oczyszczającą moc wody rzecznej (nie tylko z zewnętrznego brudu, ale i z grzechów) ma swe źródła w kosmogoniach ludów starożytnych (zwłaszcza Egipcjan, Babilończyków i Fenicjan), które wierzyły, że z wody jako substancji pierwotnej, powstają wszystkie formy bytu i do niej też powracają w momencie rozkładu For Sym 65, Kop SSym 475, Lur Przes 361, Lur Słow 206. Rytuał zanurzania w wodzie rzecznej łączy się z wiarą w powrót do stanu sprzed uzyskania kształtu, wynurzenie zaś z wiarą w ponowne narodzenie.

Kultura chrześcijańska przeciwstawia wodę płynącą, uważaną za wodę życia, wodzie stojącej, pozbawionej ożywczej mocy For Sym 69.

* * *

↔ Na zasadzie czysty : brudny W.Rz. wchodzi w opozycje z → wodą z jeziora, ze *stawu* 38. Przeciwstawia się także → wodzie morskiej na zasadzie słodki : słony TN Krasieczyn 1985, a tym samym jako nadająca się do picia wobec wody nie nadającej się do picia. Przeciwstawia się także winu, por. w przysł. *Wino napój dla człowieka, a dla nie-człowieka – rzeka* 13.

⊕ Jest określana jako *bystra* 19B-E, 50, 64A, co może oznaczać zarówno 'przezroczystość wody', jak też sposób płynięcia → rzeki; *czysta* 43 – w przeciwieństwie do wody w stawie lub jeziorze, której nie powinien pić ani człowiek, ani koń 38; *biała* K 7 Krak 215.

Niekiedy W.Rz. określana jest także jako *czarna* 91A, podob. Dzik Klech 152, *mętna, zabrudzona* lub *skalana*: *Tę lubecką rzeką mętna woda chodzi, Żadna to synowo matce nie dogodzi* Kot Las 236. W przyspiewkach uszczypliwych W.Rz. staje się brudną, bo w niej dziewczyny *umywały ręce, nogi, płukały spódnice* 38.

O barwie W.Rz. mówi się wymieniając różne odcienie koloru niebieskiego: *modra* 22B, 50, *błękitnawa* K 6 Krak 465, *szara* Świr Pieś 228, przypisuje się jej też cechy → słońca: *złota, słoneczna* ZWAK 1892/107 lub → księżycy: *srebrna* Now Kier 91.

● Przemiana wody w wino. W tradycji ludowej funkcjonowało wierzenie o nabieraniu przez W.Rz. cudownych właściwości „w dzień św. Jana Ewangelisty o północy”, kiedy to „wszystka woda w rzekach i studniach przemienia się w wino” ZWAK 1892/266. Podobny cud miał zdarzać się również w wigilię Bożego Narodzenia ŁSE 1961/86, por. w kołędzie *wino rzeką ciecze* 18. W bajce po wetknięciu miecza, woda zamienia się w krew Kon WiM 85. Wedle podania podobna zamiana wody w krew ma miejsce w Noteci w rocznicę bitwy „Polaków z Polakami” K 14 Poz 375, „z żalu zapewne, że bracia z braćmi walczyli” Hajd Nie 126.

□ Z czystością W.Rz. wiąże się wiara w jej uzdrawiającą i czarodziejską moc 68. W bajce o złym królu, który kazał obciąć księżniczce ręce i piersi, W.Rz. przywraca poszkodowanej jej członki 68b. W podaniu o okrutnej teściowej obcięte ręce synowej zrastają się po urwaniu W.Rz. 92.

Magiczna moc W.Rz. udziela się również przedmiotom, mającym bezpośredni kontakt z wodą: kamieniom rzeczonym Etnl 1989 Bilg 138, K 42 Maz 333, ziołom rosnącym nad rzeką K 7 Krak 131. Wyrzucone przez W.Rz. patyki mają moc przywoływania czarownicy ZWAK 1881/121.

Zakazem czerpania W.Rz. objęte były jako nieczyste położnice przed „wywiedzeniem się” w kościele – inaczej woda wyschnie ZWAK 1879/26. Znane jest wierzenie, że za zanieczyszczenie W.Rz. kania z ustanowienia Pana Jezusa do końca świata nie może pić wody z rzeki 74.

◆ Święcenie. Święcenie W.Rz. należy do najważniejszych obrzędów Kościoła wschodniego. Ceremonia ta odbywa się w święto Trzech Króli, kiedy to ma miejsce uroczysta procesja do rzek, stawów lub studni w celu poświęcenia wody K 33 Chel 125. Pobliska rzeka pełni wówczas symboliczną funkcję Jordanu, na pamiątkę ochrzczenia w niej Chrystusa K 33 Chel 126, K 5 Krak 248. W tym czasie ksiądz zanurza w W.Rz.

świecznik z trzema świecami „jak tylko świece zgasną woda staje się poświęconą” K 35 Przem 32, K 29 Pok 132, 133. W potocznym rozumieniu – po poświęceniu woda ma cudowne, dobroczynne właściwości TN Cholewice 1985, stąd zakaz prania w „Jordanie” oraz w wodzie z niego branej K 49 Sa-Kr 147.

Według wierzeń przemiana W.Rz. dokonuje się także w Zielone Świątki TN Krasieczyn 1985 oraz w wigilię św. Jana Chrzciciela. Do tego czasu obowiązuje zakaz kąpieli K 28 Maz 93, Gaj Rozw 61, Woź Łow 44, ZWAK 1887/4. W przysł. *Na Święty Duch do rzeki buch* NKPP Zielone Świątki 11. Rytualna kąpiel w noc świętojańską Kul Wiel 3/65, K 28 Maz 348 łączy w sobie tradycję pogańską (święto Kupały) z chrześcijańską (wedle przekazów wierzeniowych św. Jan Chrzciciel kąpał w tym czasie Zbawiciela w rzece Jordan) K 52 Br-Pol 121.

Z a k a z y. W.Rz. jako posiadającej cudowne właściwości nie należy zanieczyszczać. Nie wolno do niej oddawać moczu Pel Dem 42, gdyż Pan Jezus „wodą z rzeki był ochrzczony” Wit Baj 80. Nie należy też do niej pluć, bo *pluje się Matce Boskiej w twarz* Sim Wierz 239, ani w ogóle mącić, gdyż staje się wówczas niebezpieczna i można się w niej utopić Dek Sier 262.

Obiekt działania sił nieczystych. Według wierzeń i bajek W.Rz. jest obiektem działania zmory, która ją *duśi* K 15 Poz 40. Jest wypijana przez →tęczę i →wiatr K 51 Sa-Kr 30, także czarownicę, która nie mogąc wypić całej wody z rzeki – pęka Krz PBL nr 327A. W.Rz. pozostająca pod wpływem światła księżyca staje się niebezpieczna K 15 Poz 5. Podatne na działania czarnoksiężników (a zatem także niebezpieczne dla ludzi) są rzeki, w których występują wiry Baz Tatr 89.

♣ **Zastosowania praktyczne.** Z rzeki czerpano wodę dla ludzi, żywego inwentarza i do innych potrzeb gospodarskich oraz mycia 39A. W W.Rz. dziewczyna *pierze chusty*, tzn. przygotowuje się do aktu miłosnego 39B, wybranemu chłopcu pierze bieliznę, koszulę K 5 Krak 133, Pieś Śl 2/97. Pójście z *pieluchami do rzeki* oznacza koniec panieństwa, rozrywek i zabaw, rozpoczęcie nowego etapu w życiu kobiety 25.

Zastosowania magiczne. Uzdrawiającą moc W.Rz. nabranej odpowiednio z prądem lub pod prąd, wykorzystywano do odczyniania uroków, wierząc, że rzeka zabierze chorobę. Z podobną intencją rzucono na rzekę spalony popiół z rzeczy zmarłego i przedmiotów, z którymi miał kontakt K 51 Sa-Kr 63. W ten sposób można było pozbyć się *zimnicy* K 7 Krak 164, 182, *kurzajek* K 42 Maz 332, *febry* Wit Baj 271, *szkorbutu* ZWAK 1882/290, a przy wymówieniu zaklęcia: *plyń cholero, od nas umykej – splawić zarazę* do nielubianej wioski Kul Wiel 3/419.

Wodę zaczerpniętą z rzeki w określonym czasie i w odpowiedni sposób wykorzystywano do pozbywania się także innych chorób i uroków. Do takich celów nabierano wodę z *prądu rzeki* Baz Tatr 129 lub z *prądem rzeki* i to z *prądem do trzeciego razu*, z zakazem oglądania się Lud 1982/141. Wodę do zażegnania uroków czerpano w czasie uznawanym za magiczny: przed wschodem / o →wschodzie słońca lub przed zachodem / o →zachodzie słońca. Najskuteczniejszą była woda nienapoczęta, której jeszcze nikt nie czerpał ZWAK 1891/276, Baz Tatr 129. Woda nabierana z rzeki przez trzy dni z rzędu przed wschodem albo zachodem słońca miała leczyć *wodną puchlinę* i *puchlinę jąder u dziecka* K 39 Pom 389.

Niezwykłe właściwości W.Rz. wykorzystywano ponadto do: pieczenia placków andrzejkowych Pęk Bilg 238, wróżb andrzejkowych TN Dubienka 1978, ubijania masła, aby robiło się *szybciej i obficie* ZWAK 1886/99, także do pieczenia weselnego korowaja Hoł Wes 15, K 52 Br-Pol. Aby nie skalać czystej W.Rz. należało zaczerpnąć ją ustami i w ten sposób nieść do chorego, następnie szybko chludnąć na chore miejsce LL 1973/3/55-56, a po wykonanym zabiegu wylać ją przez próg Lud 1982/141.

Rytualny kontakt z W.Rz. Rozpowszechnione było wierzenie, że w określonych porach – w czasie świąt Wielkiej Nocy, Bożego Narodzenia (25.XII), św. Jana (24.VI), Zielonych Świątek – W.Rz. nabiera specjalnych właściwości mających wpływ na zdrowie i los człowieka. Oprócz dat świąt, wyznacznikami czasu ważnego dla właściwości W.Rz. były również odgłosy natury: pierwszy grzmot, pierwsza kukulka. W tym czasie konieczne było przestrzeganie pewnych rytuałów, obyczajów i zakazów. Zimą i wiosną obowiązywał zakaz kąpieli w rzece Peł Dem 88 aż do pierwszego grzmotu na wiosnę ZWAK 1878/125, Etnl 1989 Bilg 123 oraz do św. Jana, który chrzci wodę, czyniąc ją bezpieczną dla człowieka.

W.Rz. miała w określonym czasie posiadać właściwości oczyszczające, w związku z tym powszechne były rytualne kąpiele, zapewniające zdrowie i pomyślność. Kąpiel w Wielki Czwartek K 19 Kiel 188 miała zapewniać ogólne zdrowie, leczyć z febry, ze wszystkich chorób skórnych (pod warunkiem, że będzie się pierwszym) ZWAK 1880/77. W przeciwnym razie „zakażona woda” mogła przekazać choroby poprzednika ZWAK 1887/208. Kąpiel w Wielki Czwartek miała zapewniać dziewczętom lekki sen i łatwość wstawania przez całe lato ZWAK 1891/239.

Czystość ciała i zdrowie zapewniała kąpiel w Wielki Piątek: zabierała chorobę, chroniła przed krostami, wyrzutami, parchami, *obieraniem nóg* ZWAK 1891/48, K 19 Kiel 188, K 35 Przem 33, Gaj Rozw 54, Plut Glog 2/81, kolką Baz Tatr 140. Ponadto ważna była również pora dnia. Kąpiel uzdrawiająca powinna się odbywać wcześnie rano, najlepiej przed wschodem słońca Gaj Rozw 54, a nawet między godziną pierwszą a drugą po północy Świąt Nadr 107. Aby zamówić wrzody na rękach, należało pójść do rzeki o dwunastej w nocy Kot Las 103. Obmycie się W.Rz. w Wielką Sobotę (przed wschodem słońca) zapewniało zdrowie na cały rok TN Krasiczyn 1985, a kąpiel wielkanocna miała mieć moc *uzdrawiania i upiększania* K 11 Poz 230. Piegi powinny zniknąć temu, kto umyje sobie twarz ujrzawszy pierwszą jaskółkę ZWAK 1887/214. Tradycyjny *dyngus* w poniedziałek wielkanocny polegał często nie tylko na oblewaniu się wodą, ale też na nurzaniu w rzece dziewcząt K 5 Krak 288, K 9 Poz 133, ZWAK 1884/70.

Dobroczynne działanie miała mieć również kąpiel w wieczór wigiliny Szyf MiW 30, ŁSE 1961/92. W wigilię Bożego Narodzenia nabierano W.Rz., by obmywać się nią przez całe święta K 44 Gór 63, a dziewczęta po pasterce biegły wykąpać się do rzeki, „żeby nie miały bolaków, tj. wrzodów na ciele” K 44 Gór 62. W obu wypadkach czynności tej dokonywano po północy.

Wodą zaczerpniętą z rzeki w dniu Trzech Króli lub w dzień Wielkanocy skrapiano dom i wszystkie budynki gospodarskie. Miało to ochronić przed złym losem, odpędzać choroby i niedole, sprowadzić pomyślność i zapewnić zdrowie całemu domowi i gospodarstwu K 9 Poz 134, K 28 Maz 361.

Kąpiel lub obmycie się w W.Rz. miały zapewniać nie tylko zdrowie, czystość ciała i urodę, lecz także pomyślność i obfitość. Dotyczyło to np. mycia się nowożeńców

w W.Rz. po oczepinach K 49 Sa-Kr 461 w towarzystwie weselników i muzyki K 49 Sa-Kr 329; panna młoda skrapiała wodą również gości weselnych K 33 Chel 305, K 49 Sa-Kr 461, dawała pić wodę weselnikom K 35 Przem 110, co – jak wierzone – zapewniało wszystkim pomyślność i przychyłność losu. Rytualne mycie w W.Rz. miało również miejsce następnego dnia po weselu K 49 Sa-Kr 351. W rzece (lub stawie) obmywał się chłopiec, który po raz pierwszy wyganiał bydło w pole K 10 Poz 203. Oblewanie W.Rz. żeńców, właściciela oraz przodownika żniw podczas uroczystości dożynkowych, a następnie nurzanie w rzece dziewcząt miało zapewnić urodzaj w następnym roku K 40 MazP 93-94.

Symboliczne pranie koszul lnianych w rzece w wieczór wigilijny miało na celu zapewnienie urodzaju lnu Bart Lub 29.

Wiara w cudowne (obmywające i uświęcające) właściwości W.Rz. miała oparcie w wierzeniach: wedle przekazów w niej właśnie Maryja myła się 17, kąpała Syna 16, 78 i prała pieluszki 77.

♣ W.Rz. jako wyrocznia losu. Wróżebne właściwości W.Rz. wiązano z określonymi terminami. Były nimi: *noc świętojańska* (24.VI), Boże Ciało oraz *andrzejki* (30.XI). Żywy do dziś jest zwyczaj puszczania wianków na wodę w noc świętojańską przez dziewczęta 22, chcące wyrzucić sobie swoją przyszłość 100. W niektórych okolicach na *andrzejki* dziewczęta puszczały na wodę listki Pęk Biłg 239 lub zanurzały rękę w przeręblu, przyniesiony bowiem przez wodę przedmiot miał pomóc poznać, kto będzie przyszłym mężem TN Dubienka 1978, podobnie wrócono z przedmiotów wyciągniętych z rzeki w wigilię Bożego Narodzenia Bart Lub 28, ZWAK 1886/88.

Wianki puszczano również w Boże Ciało, zwyczaj ten miał jednak inną funkcję: puszczony na rzekę wianek miał naprowadzić na ciało zatopionego Święt Nadr 113.

Wróżebne właściwości wody wykorzystywane były w obrzędowości weselnej, kiedy to młody rzucił za siebie konewkę z W.Rz., wróżąc w ten sposób o przyszłym małżeństwie K 49 Sa-Kr 365.

Ze sposobu płynięcia i stanu W.Rz. przepowiada się pogodę: *Gdy woda zimą w rzekach huczy, to na wiosnę mróz dokuczy* NKPP zima 6 oraz wnioskuje o przyszłych zdarzeniach: *Gdy zima mocno rzeki lodem ścina, wiele ciężarnych mają w ten rok syna* NKPP zima 7.

Z kolei, na podstawie stanu pogody w określonych dniach roku i zachowania się przyrody prognozuje się o stanie i zachowaniu W.Rz. Wody w rzece podniosą się *ulewą*, gdy w dniu św. Jakuba (25.VII, 1.V, 1.VI) pogodnie NKPP Jakub św. 28; *rozleją się*, gdy na Zwiastowanie (25.III) mgła NKPP Matka Boska Roztworna 8; *zamarzną* w tyle tygodni po św. Wojciechu, na ile dni przed św. Wojciechem żaby się odezwą NKPP Wojciech św. 5.

≈ W.Rz. ma właściwości czarodziejskie, jak →woda źródłana 68, →woda ze strumienia 68; występuje wymiennie z winem w kołędzie 18 oraz w bajkowych formułach niepodobieństwa Krz PBL nr 1930; por. też biblijny fraz. *kraj, kędy rzeki mlekiem i miodem płyną* 11.

✠ Według wierzeń ludowych woda to *kre w*, zaś rzeka – to *żyły ziemi* 99.

BIBLIOGRAFIA: Bied Lex 251–252; Chev Dic 2/221–232, 331–333; De Vries Dic 387; For Sym 65–70; Herd Lek 139; Kop SSym 365–367; Lur Przes 354–367; Lur Slow 206–207; Mif Tok 2/374–375; SFP Krz 160, 350, 416–417; Slav Mit 96–98; Slav Tol 1/386–390.

→ KSIĘŻYC, RZEKA, SŁOŃCE, TĘCZA, WIATR, WODA, WODA KRYNICZNA, WODA MORSKA, WODA Z JEZIORA, WODA ZE STRUMIENIA, WODA ŹRÓDLANA, WSCHÓD SŁOŃCA, ZACHÓD SŁOŃCA.

Ewa Masłowska, Stanisława Niebrzegowska